

STAVOVSKÉ POVSTANIA UHORSKEJ ŠLACHTY V 17. A NA ZAČIATKU 18. STOROČIA V KONTEXTE SLOVENSKÝCH DEJÍN

JÚLIUS BARTL

BARTL, J.: Peasants uprisings of Hungarian aristocrats in 17th and the beginning of 18th century in the context of Slovak History. *Vojenská história*, 2, 12, 2008, pp. 28 – 52, Bratislava.

The author focuses on reviewing of information on the peasants' rebellions of Hungarian aristocracy against the absolutism of Vienna throne in 17th and the beginning of 18th century. It was the aspect that had a significant influence on the development of Slovakia, being the rest of the royal Hungary, however still unoccupied by the Turkish. All the rebellions were led by Hungarian aristocracy as fights for religious freedom, moreover, protecting against the absolutism of Vienna throne at the same time. He pinpoints the fact that it was nothing but the last uprising of Francis II Rákóczi that was not led to fight for religious freedom whereas the fight against the repression of the Habsburgs. The rebellions well-known for citizens and peasants participation were never proved to be in line with their clear opinions. In addition they were driven not only by their religion, but also by the beliefs of the uprising or imperial guards towards local civilians. Having concluded the Treaty of Szatmár with the Habsburgs court the rebellion ended in 1711 in a moderate way.

Military History. Hungary. Peasants uprisings. 17th and 18th century.

Stavovské povstania uhorskej šľachty proti viedenskému dvoru v 17. a na začiatku 18. storočia boli už dávnejšie predmetom výskumu, najmä maďarských bádateľov. Zo slovenských autorov sa prvý zaoberal touto problematikou F. V. Sasinek, ktorý v *Letopise Matice slovenskej* uverejnil priebeh rokovania o mieri medzi Ferdinandom II. a G. Betlenom (1623) a potom v *Slovenskom letopise* štúdiu o povstaní Františka II. Rákociho.¹ Kremnický archivár Pavol Križko využil bohatý materiál kremnického mestského archívu k viacerým štúdiám, medziiným aj k povstaniu G. Betlena a Františka II. Rákociho.² V *Slovenských pohľadoch* už na začiatku 20. storočia uverejňoval životopisné črty vodcov stavovských

1 SASINEK, F.: Denník vyjednávania mieru medzi Ferdinandom II., cisárom a kráľom uhorským a Gabrielom Bethlenom r. 1623 v Baňskej Bystrici. In: *Letopis Matice slovenskej* 5, 1868, č. 2, s. 5-55, ďalej: Rákocziho zbúra na Slovensku rokov 1703 – 1711. In: *Slovenský letopis* 1, 1876, s. 177-190.

2 KRIŽKO, P.: Kráľ Gabriel Bethlen v Kremnici. In: *Slovenské pohľady* (ďalej len SP) 14, 1894, s. 590-603 a od toho istého autora: Dejiny banských miest v čase povstania Františka Rákocziho II. (1703 – 1711). In: *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava 1964, s. 80-280 (z rkp. edovala D. Lehotská).

povstani Ján Botto.³ Značný podiel obyvateľov Slovenska v povstaní Františka II. Rákociho si všimla A. Gašparíková v monografii uverejnenej v zborníku FFUK.⁴

Neskôr tento problém vypadol zo záujmu historikov, resp. sa ho snažili riešiť v duchu marxistickej historiografie ako boj pokrokových síl proti reakčnému viedenskému absolutizmu. Tu mohla najmä maďarská historiografia nadviazať na staršie výsledky bádateľov 19. a začiatku 20. storočia, ktorí hodnotili stavovské povstania z pozície boja za národné záujmy. V 50. rokoch vznikli viaceré práce takéhoto charakteru, napr. dve štúdie Zsigmonda P. Pacha v zborníku *Kapitoly z uhorských dejín*, ktorý bol prekladom vybraných štúdií maďarských autorov.⁵ Na kongrese maďarských historikov roku 1953 boli stavovské povstania takisto pozitívne hodnotené ako boj proti viedenskému absolutizmu. Táto téma sa dostala aj na medzinárodný kongres historikov v Ríme roku 1955, pre ktorý pripravil Gy. Ember v nemeckej verzii štúdiu o absolutistickej vláde Habsburgovcov ako prekážke maďarského národného vývoja.⁶ Dospel až do takého extrému, že spojenectvo vodcov stavovských povstaní s Turkami označil ako predpoklad neskoršieho oslobodenia uhorského územia od tureckej nadvlády, čo je úplný nezmysel.⁷ Upieral Habsburgovcom akýkoľvek záujem o oslobodenie Uhorska, ktoré považovali iba za svoju kolóniu. To znamená, že habsburskú ríšu od počiatku, prakticky od roku 1526, považoval za negatívny jav v dejinách.

Na rozdiel od toho slovenskí a českí historici nezastávali takéto negativistické názory. Hneď po roku 1945 vznikla iba krátka štúdia P. Ratkoša o banskobystrických mediarskych podnikoch za Bočkajovho povstania, avšak nemohla konštatovať pozitívny vplyv tohto povstania na banskú produkciu.⁸

Je zaujímavé, že už v tomto období sa rozchádzali názory slovenských a maďarských historikov na problematiku stavovských povstaní. V tézach pripravovaných dejín Slovenska, ktoré vyšli ako samostatná príloha *Historického časopisu* roku 1955, sa uvádza, že tieto stavovské povstania mali charakter stavovských zápasov, v ktorých bojovala sedmohradská a uhorská šľachta za zachovanie svojich triednych privilégií a slobôd, že vodcovia týchto povstaní sa neštítali opierať o pomoc Turkov, ktorí predstavovali pre tunajšie obyvateľstvo životné nebezpečenstvo. Za hlavnú príčinu zhoršenia postavenia poddaných, na rozdiel od staršej historiografie, tieto tézy nepovažovali vojny, ale zvyšovanie vykorisťovania poddaných. Boj proti Habsburgovcom, napriek všetkej protirečivosti, považovali za pokrokový jav.⁹

Úlohu habsburskej monarchie pri záchrane strednej Európy pred tureckým nebezpečenstvom česká i slovenská historiografia spočiatku hodnotila opatrne. Prvý tieto stereotypy

3 BOTTO, J.: Štefan Bocskay a jeho anjeli. In: *SP* 22, 1902, s. 592-616; Juraj Thurzo a Gabriel Bethlen. In: *Cirkevné listy*, 16, 1902, č. 1 -12; Ďuro Rákoczy. In: *SP* 23, 1903, s. 427-436, 492-504; Leopold I. a Fraňo Rákoczy II. In: *SP* 24, 1904, s. 698-720; Leopold I. a Imro Thököly. In: *SP* 24, 1904, s. 367-391, 490-511; Leopold I. a sprisahanie Wesselényiovské. In: *SP* 24, 1904, s. 252-270.

4 GAŠPARÍKOVÁ, A.: Povstanie Rákocziho a Slovania. In: *Sborník FFUK* 7, Bratislava 1930.

5 PACH, Zs. P.: Boje proti Habsburgovcom za nezávislosť v 17. storočí. In: *Kapitoly z uhorských dejín*. Bratislava 1952, s. 113-135 a štúdia: *Význam odboja Františka Rákocziho II. v zápase za nezávislosť Uhorska*, tamže, s. 137-150.

6 EMBER, Gy.: Die absolute Monarchie der Habsburger als Hinderniss des ungarischen nationalen Entwicklung. In: *Études des délégués Hongrois Xe congrés international des sciences historiques*. Rome, 4 - 11 septembre 1955. Budapest 1955.

7 Tamže, s. 81.

8 RATKOŠ, P.: Banskobystrické mediarske podniky za Bocskayho povstania. In: *Historický zborník* 8, Bratislava 1950, s. 60-64.

9 Dejiny Slovenska (tézy). Príloha *Historického časopisu* (ďalej len HČ) 3, 1955, s. 65-66.

prelomil F. Kavka, pričom musel spomenúť i názory sovietskych historikov, akokoľvek absurdné.¹⁰

Dňa 26. októbra 1955 prvýkrát oficiálne diskutovali slovenskí a maďarskí historici aj za účasti českých historikov na pôde Historického ústavu SAV. Kým maďarskí historici hájili tradične tézu o „pokrokovosti“ stavovských povstaní a „reakčnosti“ habsburskej monarchie, dokonca, že v priebehu týchto bojov nastal proces národného zjednotenia (nemzeti összefogás), že iniciátorom týchto povstaní boli ľudové masy, kým šľachta v rozhodujúcom štádiu bojov zrádzala boj za nezávislosť, slovenskí historici opierajúci sa o prvé výskumy tohto obdobia, argumentovali spojenectvom s Turkami ako negatívnym javom, egoistickými postojmi šľachty, atď. Kladné hodnotenie pripustili iba v povstaní Františka II. Rákociho, najmä preto, že nespolupracoval s Turkami a k ľudu zaujal pozitívnejší postoj.¹¹

Hoci oficiálne správy hovorili, že toto podujatie splnilo svoj účel, a že názory slovenských a maďarských historikov sa zblížili, predsa sa nedosiahol žiadny efekt, aby došlo „*k jednotnému marxistickému hodnoteniu týchto povstaní*“.¹² Systematický výskum stavovských povstaní sa na Slovensku nerealizoval ani v 60. rokoch 20. storočia. Česká orientalistka Z. Přenosilová – Veselá našla v göttingenskej knižnici vo forme kópia sultánskej kancelárie listy Vysokej Porty Imrichovi Tökölimu a sedmohradskému kniežatu Michalovi Apafimu, ktoré dokumentujú kladný vzťah Tököliho k tureckej ríši.¹³

Z hľadiska právneho historika, ktorý bol však ovplyvnený názormi maďarskej historiografie, si všimol konfederáciu českých a uhorských stavov roku 1620 Š. Krivošík.¹⁴

Negatívne reakcie obyvateľstva Českého kráľovstva na Bočkajove vpády na susednú Moravu si všimli J. Polišínský s J. Hruběšom v dvoch štúdiách.¹⁵ Tu kritizovali koncepciu Gy. Embera, ktorú predniesol na spomínanom medzinárodnom kongrese historikov v Ríme (1955).

J. Polišínský sa zaoberal problematikou tridsaťročnej vojny v dvoch monografiách vydaných s rozdielom desiatich rokov, kde sa dotkol aj stavovských povstaní uhorskej šľachty.¹⁶ V 70. rokoch sa problematikou stavovských povstaní začali popri inej vedeckovýskumnej aktivite zaoberať M. Suchý a A. Špiesz. Nepodľahli zaužívaným klišé staršej literatúry, ale na základe pramenného materiálu preverili nosnosť niektorých starších názorov. Situáciu vo východoslovenských mestách pred vypuknutím Bočkajovho povstania skúmal M. Suchý,¹⁷

10 Sovietski historici si napr. kládli otázku, ako je možné, že česká národnosť, ako najvyspelejšia v strednej Európe, sa nestala vládnuou národnosťou v monarchii, ale stala sa ňou rakúska. KAVKA, F.: K otázce vzniku mnohonárodnostní habsburské monarchie. In: *Československý časopis historický* 2, 1954, č. 3, s. 395.

11 Správu o tejto diskusii uverejnil P. HORVÁTH, In: *HČ*, 4, 1956, č. 1, s. 144 a J. POLIŠENSKÝ In: *Československý časopis historický* (ďalej len ČsČH), 4, 1956, č. 1, s. 180-181. Neskôr priebeh diskusie i ďalšie diskusie na pôde Historického ústavu Maďarskej akadémie vied roku 1956 za účasti P. Ratkoša podrobne rozobral M. Suchý v hodnotiacej štúdii: Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania. In: *HČ*, 23, 1975, č. 1, s. 92, 96.

12 HORVÁTH, ref. 11, s. 144.

13 VESELÁ-PŘENOSILOVÁ, Z.: Príspevek ke vzťahům Imricha Thököliho k Osmanské říši. In: *HČ* 10, 1962, č. 4, s. 569-577.

14 KRIVOŠÍK, Š.: Príspevek k dejinám stavovskej konfederácie českých a uhorských stavov z roku 1620. In: *Právnícké štúdie* 7, 1959, s. 154-184.

15 POLIŠENSKÝ, J.: Turecké války, uherské povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech. In: *HČ*, 7, 1959, č. 1, s. 74-103 (V spolupráci s J. Hruběšom), tiež: HRUBĚŠ, J. – POLIŠENSKÝ, J.: Bocskaiovy vpády na Moravu r. 1605 a jejich ohlas ve veřejném mínění. In: *Historické štúdie* (ďalej len HŠt) 7, 1961, s. 133-159.

16 POLIŠENSKÝ J.: Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960 a ďalšie dielo: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha 1970.

17 SUCHÝ, M.: Pentapolitana v predvečer povstania Štefana Bočkaja. In: *HČ*, 18, 1970, č. 2, s. 161-194.

ktorý sledoval aj vzťah Poľska k tomuto povstaniu.¹⁸ Ten istý autor v ďalšej prehľadnej štúdií podal vývin názorov na stavovské povstania chronologicky od roku 1945 tak v maďarskej, ako aj slovenskej historiografii. Ukázal, že slovenská historiografia bola ešte v 50. rokoch značne závislá od výkladu maďarských historikov a až neskôr nadobudla vlastné postoje, v čom sa zhodla s českými historikmi (najmä J. Polišenským).¹⁹ A. Špiesz skúmal absolutistické snahy Habsburgovcov vo vzťahu k uhorským stavom na konci 17. a na začiatku 18. stor.²⁰

Pre slovenskú historiografiu je kľúčovým problémom, ako stavovské povstania ovplyvnili život obyvateľstva na Slovensku, najmä neprivilegované skupiny, meštianstvo a poddaných. Mestá, zvlášť slobodné kráľovské mestá, nemali jednoznačný postoj v priebehu jednotlivých povstaní a raz sa pridávali na stranu povstalcov, druhý raz na stranu cisára. Okrem toho, že dochádzalo k náboženským konfliktom vo vnútri mestských komunit, boli tu aj konflikty medzi Nemcami a Slovákmi, prípadne Maďarmi. Tiež dochádzalo ku konfliktom so šľachtou, ktorá získavala v mestách významné postavenie a narušovala staré mestské výsady. Chýbali však analytické štúdie o jednotlivých mestách, takže reedície sa dostalo aj starším prácam J. Markova.²¹ Negatívnym dôsledkom povstania Štefana Bočkaja na hospodársky život Banskej Bystrice sa venoval J. Slaný.²² J. Vlachovič, ktorý sa zaoberal vývojom stredoslovenských banských miest v tomto období, negatívne hodnotil povstania Š. Bočkaja a G. Betlena z hľadiska exploitovania a zničenia stredoslovenského baníctva. Na druhej strane pozitívne hodnotil vytváranie slovenskej „feudálnej národnosti“.²³ Kratší príspevok k stredoslovenským banským mestám v dobe Bočkajovho povstania publikoval aj Z. Baláž.²⁴

M. Suchý si všimol vo všeobecnejšom rovine postavenie miest na Slovensku, takisto súperenie miest so šľachtou, ktorá cítila ohrozenie svojich stavovských privilégií.²⁵ Národnostné zápasy medzi nemeckým meštianstvom a domácim obyvateľstvom si všimli J. Vlachovič a J. Vozár.²⁶ Národnostným problémom v dobe stavovských povstaní sa venoval už roku 1964 L. Haraksim a neskôr aj B. Varsik.²⁷ Pozitívny vplyv na rozvoj slovenskej feudálnej ná-

18 SUCHÝ, M.: Vzťah Poľska k povstaniu Štefana Bočkaja. In: *HŠt*, 18, 1973, s. 209-234.

19 SUCHÝ, M.: Úlohy habsburskej monarchie a protihabsburské stavovské povstania. In: *HČ*, 23, 1975, č. 1, s. 73-111.

20 ŠPIESZ, A.: Absolutistické snahy Habsburgovcov a uhorské stavy na konci 17. a na začiatku 18. storočia. In: *HČ*, 27, 1979, č. 2, s. 208-221.

21 MARKOV, J.: Náboženské a národnostné zápasy v Banskej Bystrici v 17. a 18. stor. In: *Historický zborník MS*, 5, 1947, s. 16-52, rozsiahla štúdia má aj pokračovania na s. 158-212 a 373-395, ale netýkajú sa našej problematiky, od tohože autora: *Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16. - 19. storočí*. Bratislava 1973.

22 SLANÝ, J.: Povstanie Štefana Bočkaja a jeho dôsledky pre hospodársky život v Banskej Bystrici. In: *Stredné Slovensko 7*, Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Martin : Osveta 1988, s. 223-231.

23 VLACHOVIČ, J.: Stredoslovenské banské mestá a protihabsburské povstania v prvej tretine 17. storočia (Príspevok k problematike dejín pätnásťročnej a tridsaťročnej vojny na Slovensku). In: *HČ*, 8, 1960, č. 4, s. 526.

24 BALÁŽ, Z.: Odras povstania Štefana Bočkaja na stredoslovenské banské mestá. In: *Banské mestá na Slovensku*. Zost. R. Marsina. Martin : Osveta 1990, s. 150-156.

25 SUCHÝ, M.: Postavenie miest na Slovensku v 16. - 17. storočí. In: *HŠt*, 17, 1972, s. 149 -154, ďalej SUCHÝ, M.: Z politických zápasov miest so šľachtou od 16. do začiatku 18. storočia. In: *HŠt* 19, 1974, s. 109-132.

26 VLACHOVIČ, J.: Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. In: *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava 1967, s. 73-91; VOZÁR, J.: Národnostné zápasy v stredoslovenských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. storočia. In: *HČ*, 28, 1980, č.4, s. 554-577, od tohože autora: *Baníctvo na Slovensku v čase protihabsburských stavovských povstaní*. In: *HČ* 33, 1985, č. 1, s. 85-98.

27 HARAKSIM, L.: Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964, s. 157-167, ďalej VARSIK, B.: Národnostný profil Uhorska a národnostné aspekty protihabsburského odboja. In: *HČ* 26, 1978, č. 1, s. 63-75.

rodnosti priznáva stavovským povstaniam aj J. Tibenský.²⁸ Všeobecne o vývoji miest v rokoch 1680 – 1780 píše Špieszova monografia a staršia štúdia o refeudalizácii na Slovensku, ako aj o rekatolizácii v mestách v rokoch 1681 – 1781.²⁹

O účasti poddaných v stavovských povstaniach sa hovorí vo viacerých prácach, samostatne sa tejto problematike venoval P. Horváth.³⁰ Poslednou súbornou monografiou, ktorá sa venuje problematike stavovských povstaní z vojenského hľadiska, ale nezanedbáva ani ďalšie stránky týchto povstaní, je monografia V. Dangla.³¹ Tento autor sa v ďalších štúdiách venoval osobnosti vodcu druhého stavovského povstania Gabriela Betlena, najmä jeho spojenectvu s českým stavovským odbojom,³² ďalej problematike povstania Juraja I. Rákociho vo vzťahu k operáciám Švédov na Morave počas tridsaťročnej vojny.³³ Zhrňujúcou štúdiou o vojensko-strategických aspektoch povstania Gabriela Betlena a Juraja I. Rákociho v dobe tridsaťročnej vojny, ktorá mapuje aj ďalšie súvislosti vývoja nielen na Slovensku, ale i v celom stredoeurópskom priestore na pozadí tohto veľkého medzinárodného konfliktu, nadviazal V. Dangel na svoje predchádzajúce výskumy.³⁴ K problematike stavovských povstaní prispel aj zborník príspevkov, ktoré odzneli na sympóziu usporiadanom Katedrou slovenských dejín na FFUK a Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu 22. novembra 1994 v Bratislave. V rámci tohto podujatia odzneli aj dva referáty, týkajúce sa stavovských povstaní od I. Mrvu a P. Kónyu.³⁵ Katedra slovenských dejín na FFUK usporiadala roku 1998 aj ďalšiu konferenciu na tému: *Slovensko v Habsburskej monarchii*, z ktorej vznikol rovnomenný zborník. Tu je z nášho hľadiska zaujímavá štúdia P. Kónyu, ktorý sa venuje problematike východoslovenských miest.³⁶

I. Mrva sa začal venovať problematike povstania Františka II. Rákociho už v dizertačnej práci roku 1994. Na túto tému v priebehu rokov 1994 – 1996 napísal až tri štúdie.³⁷ K týmto problémom sa vrátil aj v ďalších štúdiách uverejnených v konferenčných zborníkoch. Podobne aj P. Kónya na začiatku 90. rokov začal publikačnú činnosť problematikou účasti východoslovenských miest v posledných dvoch protihabsburských povstaniach.³⁸ Touto té-

28 TIBENSKÝ, J.: Problémy výskumu a vývoja slovenskej feudálnej národnosti. In: *HČ* 9, 1961, č. 3, s. 413-414.

29 ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780. Košice, 1983, od toho istého autora: Slovensko v procese refeudalizácie v 16. – 18. storočí. In: *HŠt* 17, 1972, s. 47-61, ďalej: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In: *HČ* 39, 1991, č. 6, s. 588-612.

30 HORVÁTH, P.: O účasti poddaných v protihabsburských stavovských povstaniach. In: *HČ* 27, 1979, č. 3, s. 357-368, od tohože autora: Hospodársko-spoločenské a právne pomery poddanského obyvateľstva na Slovensku v 16. – 18. stor. In: *HŠt* 17, 1972, s. 27-46, tiež jeho staršia štúdia: Poddanská otázka na Slovensku v období tzv. druhého nevoľníctva. In: *HŠt* 10, 1965, s. 7-21.

31 DANGL, V.: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : SPN 1986.

32 DANGL, V.: *Slovo k histórii. Bethlen proti Habsburkům*. Melantrich : Praha 1992, č. 37, s. 2-31.

33 DANGL, V.: K otázke zapojenia Juraja I. Rákociho do tridsaťročnej vojny. In: *Sborník vlastivedných prací z Podblanicka*, zost. Z. Brandl a J. Petráň, 35, 1995, s. 119-125.

34 DANGL, V.: K niektorým vojenskostrategickým otázkam postavenia Slovenska v čase tridsaťročnej vojny. In: *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 2, s. 3-13.

35 MRVA, I.: Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku. In: *Slovensko a Habsburská monarchia v 16. – 17. storočí*. Bratislava 1994, s. 36-49. KÓNÝA, P.: Protihabsburské povstania na východnom Slovensku ako prejav odporu proti habsburskému absolutizmu, tamže, s. 60-79.

36 KÓNÝA, P.: Vstup východoslovenských miest (Prešova, Bardejova Sabinova) do protihabsburského odboja v 70-tych rokoch 17. storočia. In: *Slovensko v Habsburskej monarchii 1526 – 1918*. Zost. Baďurík, J. – Kónya, P., Prešov : LANA 2000, s. 49-70.

37 MRVA, I.: Hlavné príčiny povstania Františka II. Rákociho roku 1703. In: *HČ* 42, 1994, č. 4, s. 640-660, ďalej Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703. In: *HČ* 43, 1995, č. 1, s. 16-46 a Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704 – 1711. In: *HČ* 44, 1996, č. 4, s. 583-611.

38 Prvou štúdiou P. Kónyu bola: Prešov v protihabsburských povstaniach. In: *HČ* 40, 1992, č. 2, s. 171-184. Ďa-

mou sa zaoberal aj v ďalších štúdiách, či už v konferenčných zborníkoch (citujeme v príslušných poznámkach), ako aj v samostatnej monografii.³⁹

V centre jeho záujmu bol aj prešovský krvavý súd z roku 1687, ktorému venoval dve monografie a viaceré štúdie, a to aj v maďarskej a nemeckej verzii.⁴⁰ Na konferencii k 300. výročiu úmrtia Tobiáša Masníka odzneli dva referáty (P. Kónyu a J. Mojdisa), ktoré sa bezprostredne týkajú stavovských povstaní.⁴¹

Vojenský historický ústav v Bratislave v spolupráci s maďarskými vojenskými historikmi usporiadal vedeckú konferenciu na tému: *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*, z ktorej vznikol rovnomenný zborník s príspevkami v slovenčine i maďarčine. Boli v ňom i príspevky s tematikou stavovských povstaní (P. Martuliak, K. Mészáros, P. Kónya).⁴² Štátny archív v Bratislave, pobočka v Šali, venoval prvé číslo svojej ročenky problematike povstania Františka II. Rákociho. Boli tu publikované viaceré príspevky, okrem iného štúdie I. Mrvu, M. Dobrotkovej, M. Gálovej a V. Novákovovej.⁴³

Roku 2004 vyšiel zborník prác viacerých maďarských a dvoch slovenských autorov (J. Duchoňa a P. Kónyu) venovaný 400. výročiu začiatku Bočkajovho povstania. Štúdia J. Duchoňa *Košice na prahu povstania Štefana Bočkaja* skúma zamestnaneckú, národnostnú a konfesijnú štruktúru Košíc v tomto období. K. Papp v príspevku *Košický kniežací dvor Štefana Bočkaja* sleduje vzťahy mesta k Bočkajovi, ktorého od začiatku podporovalo a stalo sa jeho sídlom. Vzťah Bočkaja k cirkvám a cirkevnej problematike sledujú ďalšie príspevky. T. Tonhaizer hovorí o Bočkajovom úsilí o náboženskú slobodu. Bočkajov vzťah k evanjelickej cirkvi analyzuje príspevok P. Kónyu. Ďalšie príspevky hovoria o situácii v reformovanej (kalvínskej) cirkvi, ktorá sa v Sedmohradsku vďaka Bočkajovi znovu upevnila a posilnila.⁴⁴

Posledným väčším dielom venovaným povstaniu Františka II. Rákociho je zborník zostavený z vyše tridsiatich štúdií slovenských i maďarských historikov, ktorý zostavil P. Kónyu.

---

lej to bola štúdia: Vojensko-politické aspekty posledných protihabsburských povstaní v Prešove. In: *Historica Carpatica* 25-26, 1994-1995 (vyd. 1995), s. 15-32.

- 39 KÓNÝA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711). Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku 2000 (Acta Collegii Evangelici Prešoviensis 6).
- 40 KÓNÝA, P.: Krvavý súd. Prešov, Expertizny a vedecký ústav 1992; Az Eperjesi Vértövényészék. Budapest 1994; Prešovské jatky alebo Prešovský krvavý súd r. 1687. Ján Rezik, Verejná prešovská poprava, čiže Prešovské jatky 1687. Košice 1997, s. 71-118; K problematike Prešovského krvavého súdu. In: *História III*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Zost. M. Otčenáš a P. Švorc. Prešov 1994, s. 50-66; Az Eperjesi Vértövényészék. In: *Lelkipásztor* 67, 1992, č. 7 – 8, s. 247-251; Das Blutgericht von Prešov/Eperies im Jahre 1687. In: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien 1996, s. 98-114.
- 41 KÓNÝA, P.: Konfesijné ciele posledných protihabsburských povstaní a ich realizácia (na príklade Prešova). In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka)*. Zost. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 1998, s. 69-92, ďalej MOJDIS, J.: *Povstanie Františka Rákociho II. a jeho vnímanie vo Francúzsku*, tamže s. 106-111.
- 42 MARTULIAK, P.: Vojsko a osudy mesta Banská Bystrica v čase protihabsburských stavovských povstaní. In: *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*, eds. Dangl, V. – Varga, J., Bratislava : VHÚ 2002, s. 111-125, ďalej MÉSZÁROS, K.: Város és hadsereg a Rákóczi-szabadságharcban, tamže, s. 139-154, ďalej KÓNÝA, P.: Úloha východoslovenských miest v povstaní Františka II. Rákociho, tamže, s. 158-182.
- 43 MRVA, I.: Povstanie Františka II. Rákociho na území Bratislavskej stolicy. In: *Archivum Sala*. Archívna ročenka, zv. I., red. V. Nováková, Šala, Štátny archív Bratislava, pobočka Šala 2004, s. 43-69; DOBROTKOVÁ, M.: Bitka pri Trnave v roku 1704, tamže, s. 71-85; GÁLOVÁ M.: Generáli Františka II. Rákociho, tamže, s. 87-100; NOVÁKOVÁ, V.: Povstanie Františka II. Rákociho na Matúšovej zemi, tamže, s. 121-126; NOVÁKOVÁ, V.: Dokumenty k udalostiam povstania Františka II. Rákociho v regióne Matúšovej zeme, tamže, s. 127-132, Prameň (súpisý škôd), s. 133-242 (tamže).
- 44 „Nincsen nekönk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai felkelés történetéhez. Eds J. Barta a K. Papp. Budapest : Lucilus Kiadó 2004, 193 s.

nya a vydala ho Prešovská univerzita.⁴⁵ Už z obsahu jednotlivých štúdií vidieť, že autori príspevkov nemajú jednotný názor na toto povstanie, najmä čo sa týka maďarských a slovenských autorov. Mohli by sme aj povedať, že viacerí z autorov opakujú svoje staršie názory, prípadne ich príspevky sú reprintmi starších prác, miestami trochu prepracované a upravené (napr. I. Mrva, P. Kónya, M. Dobrotková, J. Mojdis). Už samotný pojem „Rákóczi szabadságharc,“ používaný oddávna v maďarskej historiografii, predznamenáva túto koncepciu, i keď treba povedať, že v prácach maďarských autorov vidieť posun od starších predstáv k reálnejšiemu videniu historickej skutočnosti na základe nových poznatkov (napr. Ágnes R. Várkonyi, J. J. Varga, I. Bánkuti, I. Czigány, B. Köpeczi, K. Mészáros, G. Perjés, J. Zachar, F. Mitták, F. Szakály, G. Pálffy a d.) V štúdiu mi išlo predovšetkým o hodnotenie slovenskej historickej tvorby a maďarských odborných prác, ktoré vyšli v slovenčine.

* * *

Stavovské povstania uhorskej šľachty súvisia s ďalšou veľkou témou tohto obdobia – reformáciou a následnou rekatolizáciou. Nie je cieľom tohto príspevku sa zaoberať duchovnými a vieroučnými otázkami, ktoré reformácia so sebou priniesla.⁴⁶ Faktom však ostáva, že oficiálnym motívom všetkých stavovských povstaní, okrem posledného (povstania Františka II. Rákociho), bol boj za náboženské slobody. V pozadí však stála snaha uhorskej šľachty udržať si výsady, ktoré sa viedenský dvor, počnúc vládou Rudolfa II., snažil obmedziť a presadzovať absolutistický spôsob vlády. V Uhorsku sa to na rozdiel od Českého kráľovstva nepodarilo. Samotný priebeh stavovských povstaní z vojenského hľadiska bol predmetom viacerých štúdií a monografií (pozri spomínané práce V. Kopčana, V. Dangla a iných). Ide nám skôr o hľadanie odpovede na to, či tieto povstania naozaj vydobyli náboženskú slobodu, v akom rozsahu a pre koho, v čom zohrali pozitívnu úlohu a v čom negatívnu, nakoľko sa odrazili v životných podmienkach obyvateľstva na tomto území.

Hneď úvodom treba povedať, že hlavná zásada reformačnej šľachty: cuius regio – eius religio (latinské heslo nebolo zásadou iba reformačnej šľachty, ale stalo sa v tomto rozporuplnom období akýmsi všeobecným politickým východiskom, ktorú v tej či onej miere rešpektovali alebo boli nútení rešpektovať obe bojujúce strany) neznamenal všeobecnú náboženskú slobodu pre všetkých. Tak ako v Nemecku, aj v Uhorsku, a teda na Slovensku, sa uplatňovala pre slobodné obyvateľstvo, to znamená šľachtu a meštianstvo slobodných kráľovských miest. U mešťanov zemepanských miest a mestečiek sa uplatňovala s istými výhradami tiež, ale títo obyvatelia boli právne závislí od svojho zemepána a obvykle ani nemali možnosť mu nejako vážne protirečiť. Formálnoprávne boli vlastne poddanými zemepána, i keď s lepším ekonomickým postavením ako poddaní. Z hľadiska slovenských dejín je podstatné, nakoľko tieto povstania ovplyvnili život mešťanov slobodných kráľovských miest, zemepanských miest a mestečiek a, samozrejme, aj život poddaných.

Treba povedať, že nielen katolícki zemepáni nútili svojich poddaných ku katolicizmu, ale aj protestantskí k protestantizmu. Mikuláš Oláh už na trnavskej synode katolíckeho duchovenstva roku 1560 určoval zásady, ktorými sa majú kňazi riadiť. Okrem iného pripomenul, že sa kňazi „nemajú báť hrozieb svetských patrónov“ pri uplatňovaní zásad katolíckej viero-

45 *Povstanie Františka II. Rákociho 1703 – 1711 (v novšom priblížení)*. Rákóczi szabadságharc 1703 – 1711 (újabb megközelítésben). Ed. Kónya, P.: Prešov : FFP, 2005.

46 Starší prehlad o tejto problematike podal DANIEL, P. D.: Výskum obdobia reformácie na Slovensku. In: *HC*, 37, 1989, č. 4, s. 572-595.

uky.⁴⁷ Z kanonických vizitácií z tohto obdobia vidieť, že to boli najčastejšie zemepáni, ktorí nútili kňazov na svojich panstvách a svojich poddaných k odpadu od katolíckej cirkvi a zavedeniu novôt.⁴⁸

Čo to znamená? Znamená to, že nové učenie sa často šírilo nielen kázaním a šírením vierouky, ale aj hrubým nátlakom zo strany šľachticov. Samozrejme, to platí aj opačne. Keď nastala v priebehu 17. storočia rekatolizácia, dialo sa to často mocensky a bez ohľadu na skutočné cítenie neslobodného obyvateľstva. Práve okolnosť, že zemepán bol aj patrónom kostola a cirkvi, cítil sa oprávnený zasahovať aj v cirkevných otázkach. Nositeľmi duchovného odkazu reformácie boli kňazi a učitelia, šľachta iba pasívne prijímala, čo jej sprostredkovala duchovná elita, prípadne využívala príklon k reformácii na vlastné obohatenie pri sekularizácii cirkevných majetkov. Marxistická historiografia všeobecne zahrotená proti katolicizmu a Habsburgovcom hovorila o represáliách proti luteránom, ale to platilo aj opačne. Okrem toho náboženská sloboda, aj keď sa priznala poddaným, bola iluzórna. Ak zemepán vyhnal kazateľa, odňal luteránom kostol, ako mohli poddaní slobodne vyznávať svoju vieru? Iba niekde v lesoch a po stodolách. Šľachtic bol na tom nepomerne lepšie, mal svojho dvorného kazateľa, kaplnku, atď., mohol založiť školu, aj keď ju potom musel financovať.

Iná bola situácia obyvateľstva slobodných kráľovských miest. Reformácia od počiatku budovala svoju ideológiu na popretí superiority pápežstva a cirkevnej hierarchie. Preto si vytvárala vlastné cirkevné zbory, nezávislé od nejakej duchovnej autority. Analógiu by sme mohli hľadať v stredovekej mestskej komunite, založenej na právne rovnocennom postavení mešťanov, ich volených orgánov (richtára a mestskej rady), ktorí sa každoročne striedali vo funkciách. Aj existencia svetskej zložky v cirkevnom zbore (volení dozorcovia) má svoj pôvod v stredovekej mestskej komunite. Slobodná voľba farára, ktorá bola jedným z privilégií slobodných kráľovských miest, bola precedensom pre neskoršie obdobie reformácie. Habsburgovci boli nútení uznávať a rešpektovať uhorské zákony a výsady šľachty. Meštá však považovali za svojich poddaných a pomocou patronátneho práva sa snažili uplatniť v mestských komunitách svoju vôľu. Príkladom tu môže slúžiť konflikt pri zaberaní košického dómu roku 1604, keď cisársky generál Barbiano Belgiojoso násilím odobral košický dóm evanjelikom.

* * *

Priebeh **Bočkajovho** povstania je známy z viacerých starších prác, zhrnujúcich vojenské dejiny Slovenska a Danglovej monografie o stavovských povstaniach. V historiografii sa objavili názory, že Bočkaj začal svoj odboj preto, že sa dostal kompromitujúci list od G. Betlena, ktorý mu bol adresovaný, do rúk cisárskeho generála Belgiojosa. Keby sa tak nestalo, možno že by sa nepostavil na odpor proti Habsburgovcom.⁴⁹ To je iba špekulácia, pretože Bočkaj bol rozhodnutý začať odboj a bolo len otázkou času, pod akou zámenkou ho začne. Keď Belgiojoso chcel zabrať Bočkajove majetky, ten sa postavil so zbraňou v ruke na odpor. Bočkaj zmobilizoval hajdúchov⁵⁰, ktorí tvorili jadro jeho vojska. Cisárski generáli Belgiojoso a Basta nemali dosť síl, aby mohli v prvej fáze povstania Bočkaja poraziť. Košický meš-

47 BUCKO, V.: *Mikuláš Oláh a jeho doba 1493 – 1568*. Bratislava 1940, s. 112.

48 Tamže, s. 116.

49 DANGL, *Slovensko vo víre...*, ref. 31, s. 45-46.

50 V slovenskej historiografii, vrátane učebníc a prehľadových prác, sa popri správnej jazykovej forme „hajdúsi“ zaužívala aj forma „hajduci“. *Krátky slovník slovenského jazyka*, red. KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. Bratislava : VEDA 2003, s. 179 uvádza správny tvar. Pozri aj: ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN 2006, s. 234.

ťania dokonca odmietli vpustiť zvyšky Belgiojosovho vojska do mesta, podobne aj Levoča. Naproti tomu sa kladne stavali k povstalcovi a koncom októbra 1604 obsadili Košice oddiely hajdúchov pod velením Blažeja Lipaiho. V novembri vtiahol do Košíc aj sám Bočkaj,⁵¹ ktorý si tu zriadil svoj dvor. Napriek sympatiám, ktoré Košičania prejavovali k odboju, prítomnosť hajdúskeho vojska mešťania nevíтали, pretože hajdúsi rabovali ich majetky. Týmto výtržnosťami urobil koniec sám Bočkaj, ktorý dal začiatkom roka 1605 popraviť Blažeja Lipaiho a na veliteľské miesta svojho vojska menoval šľachticov.

Hoci obyvatelia Prešova boli tiež protestanti a prejavovali podobné sympatie k povstaniu ako Košice, nemohli otvorene vystúpiť, pretože tu bola silná posádka generála Bastu, ktorá ich držala na uzde. Na jar roku 1605 Bočkaj podnikol ofenzívu smerom na západ a podarilo sa mu obsadiť okrem okolia stredoslovenských banských miest aj ďalšie hrady a mestá na západnom Slovensku, s výnimkou Bratislavy. Bočkajovci prenikli dokonca na Moravu, avšak miestne obyvateľstvo neprejavovalo k nim sympatie, pretože všade rabovali a plienili, takže nakoniec boli zahnaní späť na Slovensko a ustúpili až k Váhu.

Stredoslovenské banské mestá ešte pred vypuknutím Bočkajovho povstania v rokoch 1600 až 1603 žiadali vojenskú pomoc proti túlajúcim sa hajdúchom, ktorí sa pohybovali v ich okolí. Ich obyvatelia, hoci boli protestanti, ako Nemci viac inklinovali k cisárskemu dvoru a očakávali od neho pomoc. Tá však neprichádzala, takže nakoniec sa podriadili, i keď s nevoľou, povstaleckému vojsku. V Banskej Bystrici došlo k boju medzi slabou cisárskou posádkou v hornom meste a hajdúskou útočnou skupinou, ktorá mesto vyplienila a podpálila v apríli 1605. Boli zničené aj povrchové banské a hutné zariadenia.⁵² Škody na banských zariadeniach, ktoré sa nachádzali mimo mestského areálu, spôsobili povstalecké vojská aj v okolí Banskej Štiavnice a Kremnice. Takisto plienili nechránené dediny a menšie mestečká. V januári a februári 1605 vyplienili Banskú Belú a Lubietovú, tú dokonca 13-krát.⁵³ Z. Baláž však tvrdí, že Kremnica a Banská Štiavnica sa ani do mája 1606 Bočkajovi nepodriadili, nezaplatili vyrubenú daň a neboli ochotné raziť mince s jeho portrétom.⁵⁴

Bočkajove vojská zaujali na severnom Slovensku hrady Likava, Bytča a Strečno. Ešte 2. januára 1605 na kongregácii Oravskej župy za účasti aj ďalších žúp, kritizovali Bočkaja, že zneužíva heslá na obranu náboženstva, čím chce získať stúpencov. Kritizovali aj jeho spojenectvo s Turkami a Tatármi a vyhlásili vernosť cisárovi.⁵⁵ Nepochybne sa tak stalo pod vplyvom Juraja Turzu. Hoci bol významným predstaviteľom protestantizmu, predsa sa nepridal k povstaniu, ale aj s rodinou sa uchýlil na Lietavský hrad. Preto mu povstalci vypálili jeho rezidenciu v Bytči a odviekli odtiaľ zásoby potravín a mobiliár kaštieľa. Keď sa Bočkajove vojská priblížili k Trenčínu a ho obsadili, napriek uisteniam Štefana Bočkaja začali v meste i na hrade rabovať. Pán Trenčianskeho hradu a panstva, Štefan Ilešházi ktorý bol ináč jednou z vedúcich osobností povstania, dal zatknúť a popraviť vodcu rabujúcich hajdúchov Belošiča (nazývaného aj Biely Steč).⁵⁶

Hoci poddaní spočiatku sympatizovali s povstaním a očakávali od neho zlepšenie svojich pomerov, nedočkali sa ho. Výčiny hajdúchov, ktorí obyvateľstvo nijako nešetřili, viedli na

51 DANGL, *Slovensko vo víre...*, ref. 31, s. 51-53.

52 MARTULIAK, ref. 42, s. 115. BALÁŽ, *Odras povstania Štefana Bočkaia...*, ref. 24, s. 154. píše, že sa to stalo v máji 1605.

53 BALÁŽ, Z.: c. d., tamže.

54 Tamže, s. 156.

55 Tamže, s. 153.

56 HORVÁTH, P.: *Trenčín v období novoveku (1526 – 1848)*. In: *Trenčín, vlastivedná monografia 1*, Bratislava 1993 : Vyd. Alfa, zost. M. Šišmiš, s. 79, aj štúdia: HORVÁTH, *O účasti poddaných...*, ref. 30, s. 359.

niektorých miestach k ozbrojenému odporu. Na konci povstania roku 1606 oravskí poddani sa ubránili skupine rabujúcich hajdúchov a 400 z nich pozabýjali a hodili do rieky Oravy. Aj v Gemeri v tom istom čase došlo k bojom medzi poddanými a hajdúchmi.⁵⁷

Možno povedať, že tak mešťania, ako aj poddaní, sa pridávali k povstaniu podľa momentálnej vojensko-politickej situácie a snažili sa uchrániť si životy a majetky. Dokonca aj Košice, ktoré stáli na strane Bočkaja, mali záujem ukončiť vojenské akcie a uzavrieť mier s cisárom. V inštrukcii z apríla 1605 pre svojich vyslancov na snem uvádzali prikororia, ktoré im spôsobili Bočkajovi spojenci Turci a Tatári. Tí plienili, rabovali, brali ľudí do zajatia, vrátane detí.⁵⁸ Samozrejme, že navonok stmelujúcim faktorom povstania bola náboženská sloboda, za ktorú bojovala šľachta i mestá.

Bočkaj pri vyjednávaniach predložil 15 podmienok mieru. Prvou bola náboženská sloboda, potom zrušenie 4. článku zákona z roku 1523 o upálení luteránov. Nakoniec po prenesení rokovaní z Krupiny do Viedne uzavreli mier, ktorým si privilegované stavy vymohli náboženskú slobodu, ktorá sa nevzťahovala na poddaných. Bočkaj získal aj vládu nad Sedmohradskom a troma príľahlými stolicami.

Bočkaj sa prejavil ako verný spojenec Turkov a ich vazal. Bočkaj uzavrel mier s Turkami, čo bola jedna z podmienok Viedenského mieru, aby jeho body mohli vstúpiť do platnosti, a tým vlastne urýchlil proces prijatia Žitavského mieru 11. novembra 1606. Turci získali výhodne späť stratené územia a jednorazový poplatok 200 000 zlatých.⁵⁹ Mier bol síce dohodnutý, ale Rudolf II. ho nebol ochotný podpísať. Došlo k vnútorným rozbrojom medzi Rudolfom a jeho mladším bratom Matejom, ktoré sa skončili roku 1608, keď Rudolf bol nútený vzdať sa vlády v prospech svojho brata Mateja. Stavy ho boli ochotné na návrh Jura-ja Turzu korunovať, len ak podpíše Viedenský mier. Matej ho podpísal 16. novembra 1608 a bol korunovaný za kráľa.

Snem roku 1608 bol víťazstvom protestantskej šľachty, ktorá si od Mateja vynútila viaceré ústupky za pomoc, ktorú mu poskytla v zápase s Rudolfom II. o trón. Snem rozšíril slobodu vyznania okrem šľachty, slobodných kráľovských miest aj na zemepanské mestá a dediny, bez ohľadu na vierovyznanie ich zemepána. Vypustila sa aj formulácia, že náboženská sloboda sa má uplatňovať „bez ujmy katolíckej cirkvi“. Takisto snem výslovne nevyhnal jezuitov z krajiny, ale uzákonil, že nemôžu v Uhorsku získavať uprázdnené cirkevné majetky a biskupi nemôžu zastávať členstvo v kráľovskej rade. Obnovili, resp. obsadili sa ústredné uhorské úrady (palatín, kancelár, tavernik a i.) a veliteľské miesta v pohraničných hradoch sa mali obsadzovať domácimi šľachticmi bez ohľadu na ich náboženstvo. Snem prijal aj významné ustanovenia o rovnoprávnom zastúpení národností v mestách a rozdelil sa na dve snemové tabule – tabuľu magnátov a tabuľu šľachty.⁶⁰

O Bočkajovom podriadenom vzťahu k Turkom veľa napovedá informácia košického richtára Bocatia, ktorý bol v jeho sprievode, keď v novembri 1605 Bočkajovo posolstvo prišlo do Budína, aby vzdalo hold tureckému vezírovi. Keď odovzdali dary vezírovi, bozkávali mu ruky a nohy. Turci Bočkajovi nasadili korunu byzantských cisárov a korunovali ho za uhor-

57 Tamže, s. 359, tiež DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny Slovenska II. (1526 – 1711)*. Bratislava 1995, s. 92.

58 DANGL, KOPČAN, ref. 57, s. 93.

59 MATULA, V. – VOZÁR, J. a kol.: *Dejiny Slovenska 2*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV 1987, s. 46. Tu chybné uvedenie dátum Žitavského mieru 11. 9. 1606, správne pozri s. 42.

60 Tamže, s. 151, tiež štúdia KOHÚTOVÁ, M.: Politické pozadie snemu roku 1608. In: *HŠt* 40, 1999, s. 123-130. Pozri aj staršiu prácu: KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711*. Liptovský sv. Mikuláš 1935, s. 148.

ského kráľa. Bočkaj im zato vydal hrady Jenő a Lippa.⁶¹ Už Išvánffy bol toho názoru, že pohnútkou k Bočkajovmu vystúpeniu boli politické príčiny.⁶²

Počas **Betlenovho** povstania sa východoslovenské mestá aktívne pripojili k povstaniu. Keď Juraj Rákoci na čele jednej skupiny Betlenovho vojska v septembri 1619 pritiahol ku Košiciam, mešťania mu po krátkom vyjednávaní otvorili brány. Bola tu slabá cisárska posádka, ktorá podľa všetkého nemala na chod udalostí žiaden vplyv. Čoskoro prišli do Košíc vyslanci Prešova, Levoče, Bardejova a Sabinova, ktorí sa pridali k povstaniu. V septembri 1619 prišiel do Košíc aj sám Betlen, ktorý v 25 bodoch vytýčil svoj program. Ešte v jeseni 1619 Betlenovo vojsko obsadilo takmer celé Slovensko. Betlen šiel severnou trasou, cez Spiš, Liptov do Turca a údolím rieky Nitry na juh až k Trnave. Levočskí mešťania ho nadšene privítali. Južnou trasou tiahla iná skupina vojsk, ktorú viedol František Rédei a Juraj Sécí. V Banskej Bystrici mešťania (podľa P. Martuliaka) srdečne privítali 22. septembra 1619 vojsko vedené Jurajom Sécim.⁶³ Bystričania mali zrejme v pamäti vypálenie Banskej Bystrice roku 1605.

Napriek sympatiám prejavovým obyvateľstvom významného spišského mesta Levoča k povstaniu, i slávnostnému privítaniu, ktorého sa dostalo Betlenovi 29. septembra 1619, jeho vojsko napáchalo značné škody v okolí mesta i v okolitých dedinách (Harichovciach, Iliášovciach, Kurimanoch, Dlhých Strážach, Repášoch a ďalších obciach).⁶⁴

Na západnom Slovensku pokus cisárskeho vojska obsadiť Bratislavu sa pre odpor mešťanov nepodaril a Betlen 14. októbra 1619 pomerne ľahko obsadil Bratislavu. Palatín Žigmund Forgáč odovzdal na Bratislavskom hrade Betlenovi uhorskú kráľovskú korunu. Pokus obliehať Viedeň sa neskončil úspešne. Vpád Juraja Drugeta z Poľska na východné Slovensko, ktorý porazil slabé vojsko Juraja I. Rákociho, umožnil Betlenovi, aby so ctou zanechal obliehanie Viedne a presunul svoje vojská na Slovensko. Podľa názoru niektorých historikov to bolo nad sily povstalcov.⁶⁵

V novembri a decembri 1619 v Bratislave zasadal uhorský snem. Betlen prijal titul knieža a gubernátor Uhorska. Toto uznal z taktických príčin aj Ferdinand II. a uzavrel s Betlenom prímerie do konca septembra 1620.⁶⁶ Na ďalšom sneme v Banskej Bystrici v auguste 1620 sa Betlen dal zvoliť so súhlasom Turkov za uhorského kráľa, ale nedal sa korunovať, aby si nezhatal prípadné zmierenie s Habsburgovcami. Tu sa opäť deklarovala úplná náboženská sloboda, potvrdili sa uznesenia žilinskej a spišskopodhradskej synody, jezuiti a Peter Pázmán boli vypovedaní z Uhorska. Katolíckej cirkvi sa priznali iba tri biskupstvá v Nitre, Rábe a Jágri.⁶⁷

Počas Betlenovho povstania sa stredoslovenské banské mestá stavali k nemu pozitívnejšie. Betlen sa snažil povzniesť banskú produkciu, pritom ale raboval zásoby drahých kovov a medi. Okrem toho presídlil do Sedmohradska niekoľko sto baníkov, 20 minciarov z Kremnice a ďalších banských odborníkov aj s rodinami v rokoch 1620 – 1622.⁶⁸ Odviezol aj časť banských zariadení, ktoré sa dali demontovať. Vo vzťahu k poddaným Betlen neprejavoval aktívnu snahu získať ich pre ciele povstania. Opieral sa o naverbované žoldnierske a haj-

61 HARČAR, A.: *Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604*. Budapešť 1942, s. 105.

62 KVAČALA, ref. 60, s. 145 cituje názor Ribiniho.

63 MARTULIAK, ref. 42, s. 116.

64 SUCHÝ, M.: *Dejiny Levoče I, Košice* : Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 187.

65 Uvádza to DANGL, *Slovensko vo víre...*, ref. 31, s. 82, tiež v štúdií: Bethlen proti Habsburkům, s. 14.

66 MATULA, VOZÁR a kol., ref. 59, s. 158.

67 Tamže.

68 DANGL, *Slovensko vo víre...*, ref. 31, s. 140.

dúske vojská. Na druhej strane poddaní, ktorých ohrozovali hajdúsi, sa miestami (na Spiši, Liptove a Trenčianskej župe) postavili so zbraňou v ruke proti rabujúcim hajdúchom. Je pravdou, že povstalci mali aj podporu miestneho obyvateľstva. Záviselo to od konkrétnej situácie, postojov zemepánov a stoličných vrchností i náboženského vyznania obyvateľstva.⁶⁹

Po bitke na Bielej hore roku 1620 Ferdinand II., samozrejme, nechcel uznať výsledky bratislavského i banskobystričského snemu. Betlen sa usiloval zmieriť s Habsburgovcami aj pre neochotu šľachty ďalej bojovať. Nakoniec došlo k uzavretiu mieru v Mikulove začiatkom januára 1622. Betlen sa pokúsil obnoviť svoj odboj ešte v rokoch 1623 a 1626, ale pri mierových vyjednávaniach dosiahol ešte menšie úspechy ako roku 1622.⁷⁰ Vďaka Betlenovmu povstaniu bola obnovená platnosť zákona z roku 1608, ktorý zaručoval náboženskú slobodu. Bočkajovo i Betlenovo povstanie sa pričínili o zrovnoprávnenie národností v mestách. V stredoslovenských banských mestách sa prejavovali určité sympatie nižších vrstiev spoločnosti k povstalcom. Objavovali sa obavy, že sa Slováci pridajú k povstaniu.

Evanjelická historiografia kladne hodnotí Betlenovo zaujatie v otázkach viery. Bol nábožensky horlivý, Bibliu údajne prečítal až 26-krát a kňazi v jeho vojsku mali každodenne hlásať slovo Božie. Pozoruhodné je, že bol tolerantný v náboženských otázkach, napr. maďarskému jezuitovi Káldimu dal 1 000 zlatých na preklad *Biblie*. J. Kvačala uvádza zaujímavý postreh, že emigranti z Čiech (po Bielej Hore) veľa obohatenia (z náboženského hľadiska) uhorským evanjelikom nepriniesli. Boli síce podporovaní miestnym obyvateľstvom, ale ako stúpenci Jednoty bratskej boli chápaní v dobe silnej konfesionálnosti ako cudzorodý prvok medzi uhorskými, a teda aj slovenskými luteránmi.⁷¹

Po Betlenovom povstaní sa zintenzívnila rekatolizácia, najmä zásluhou arcibiskupa Petra Pázmáňa. Sústredil sa na získavanie najvýznamnejších šľachtických rodov späť do katolíckej cirkvi. Pod jeho vplyvom konvertovali rodiny Aponi, Bánfi, Baňani, Čáki, Esterházi, Forgáč, Homonnai (z Humenného), Ilešházi, Károli, Nádašdy, Rákoci, Turzovci, Vešeláni, Zrínski. S nimi konvertovali desaťtisíce poddaných.⁷² Pázmán použil vlastne zásadu propagovanú protestantmi (*cuius regio, eius religio*), ktorú obrátil proti nim. Evanjelici sa márne odvolávali na kráľov sľub, odoberanie chrámov a vyhánanie kňazov pokračovalo.⁷³

Po smrti Gabriela Betlena iniciatívu v protihabsburskom odboji prevzal **Juraj Rákoci**. Ten sa roku 1630 stal sedmohradským kniežaťom a začal spolupracovať so Švédmi, ktorí v tridsaťročnej vojne nebezpečne ohrozovali pozície habsburskej ríše. Reálne však nepodporil švédskeho kráľa Gustáva Adolfa II., ktorý vyzýval Juraja I. Rákociho k vojenskému vystúpeniu. Keď Gustáv Adolf v decembri 1632 padol na nemeckom bojisku, Rákoci sa stiahol a s otvoreným odbojom začal až roku 1644.⁷⁴ Predtým sa však pričínili o potlačenie sedliackeho povstania Petra Čására, ktoré vypuklo v Potisí v rokoch 1631 – 1632 a sa rozšírilo aj na východné Slovensko.

Hoci Čásárovo povstanie bolo pôvodne namierené proti výčinom cisárskych žoldnierov, a povstalci boli ochotní spolupracovať so šľachtou a podporovať Juraja Rákociho, ten o takúto spoluprácu nemal záujem. Keď sa toto povstanie po poprave Petra Čására v Košiciach (1632) rozohorelo s väčšou intenzitou, Juraj Rákoci ho krvavo potlačil aj za použitia diel.

69 Tamže, s. 141.

70 MATULA, VOZÁR a kol., ref. 59, s. 159-160.

71 KVAČALA, ref. 60, s. 183-184.

72 SZÁNTÓ, K.: *A katolikus egyház története* 2, Budapest 1985, s. 165.

73 ŽIAK, A.: *Evanjelická cirkev v dejinách a v učení*. Liptovský Mikuláš : Transcius 1967., s. 66.

74 MATULA, VOZÁR a kol., ref. 59, s. 161-162.

O tom, aké bolo postavenie poddaných v čase pred vypuknutím povstania Juraja I. Rákociho, svedčí aj korešpondencia medzi budínskym vezírom Hasanom pašom a palatínom Mikulášom Esterházim z roku 1631. Esterházi obviňoval Turkov, že poštvali poddaných k vzbure v okolí Jágru a mesta Szikszó. Turecký hodnostár mu odpovedal: „*zamyslíte sa, akým útlakom chudáci trpeli a ako ste ich sužovali, keď opustili svoje domy a sídla...a hoci sú to Vaši súverci, Vás opustili a považovali za láskavosť hľadať útočisko u Turkov a smieť ich požiadať o pomoc*“.⁷⁵ V roku 1644 sa poddaní zo Spiša, Šariša, Gemera a Turca ozbrojili a stávali sa na odpor proti cisárskemu vojsku, ale nie zo sympatií k povstaniu Juraja Rákociho, ale pre rabovačky, ktoré toto vojsko spôsobovalo. Nakoniec, keď zistili, že vojsko povstalcov nebolo o nič lepšie, obrátili sa aj proti nemu. V posledných fázach povstania v júni a júli 1645 sa v oblasti Malých Karpát poddaní postavili proti hajdúchom, ktorí sa tu pohybovali. Juraj Rákoci priznal, že v júli 1645 mu poddaní spôsobili väčšie škody a straty na ľuďoch ako cisárske vojsko a na južnom Slovensku ustupujúcich Rákociovcov „*rúbali až po Rimavskú Sobotu*“. V Potísi a východnom Slovensku malo Rákociho povstanie väčšiu podporu miestneho obyvateľstva.⁷⁶

Čo sa týka situácie v mestách, počas povstania Juraja Rákociho sa začala aj nová vlna národnostných zápasov v Banskej Bystrici, kde sa Slováci vzhľadom na svoju početnosť domáhali rovnoprávneho postavenia v správe mesta voči Nemcom.⁷⁷

Keďže ani habsburský dvor, ani povstalci nedokázali zvíťaziť, podpísali v Linzi 24. augusta 1645 mier. Výsledkom Lineckého mieru bolo, že opäť vstúpil do platnosti predkorunovateľný článok z roku 1608, podľa ktorého každý môže vyznávať svoje náboženstvo, aj poddaní. To bola jediná výhoda, ktorú získali poddaní počas povstania Juraja I. Rákociho. Evanjelických kňazov nebolo možné vyhnať, odobraté chrámy sa mali vrátiť. V skutočnosti zo 400 odobratých kostolov protestantom sa vrátilo sotva 90. Ferdinand III. musel nútiť katolícke stavy na sneme v rokoch 1646 – 1647, aby rešpektovali uznesenia Lineckého mieru a vrátili evanjelikom kostoly, čo sa aj tak nestalo v plnom rozsahu.⁷⁸

Vešeléniho sprisahanie, ktoré bolo reakciou na uzavretie Vašvárskeho mieru habsburskej ríše s Turkami roku 1664, znamenalo určitý posun vo vzťahoch uhorskej šľachty k viedenskému dvoru. Tu nešlo o náboženské požiadavky, dokonca sprisahanci ani neboli všetci protestantmi, ale cisár Leopold I. po dohode so svojimi poradcami, najmä vysokými cirkevnými hodnostármi, využil odhalenie sprisahania a následné potrestanie sprisahancov (Rottalov súd) aj na útok proti protestantom a presadzovanie rekatolizácie mocenskými prostriedkami. Následkom tejto politiky boli vzbury v Senici a Turej Lúke, Pikovo povstanie na Orave (1672), ako aj prenasledovanie a sudy s protestantskými duchovnými v rokoch 1673 – 1674, ktorých obviňovali, že sú ideovými pôvodcami nepokojov.

V takomto ovzduší tleli podmienky na ďalší protihabsburský odboj, do ktorého čela sa neskôr dostal kežmarský magnát Imrich Tököli. Na východné Slovensko ešte pred vypuknutím **Tököliho povstania** v rokoch 1672 – 1676 a potom i počas neho prenikali zo Sedmohradska kuruci, finančne podporovaní Francúzskom. Treba pripomenúť, že Francúzsko bolo od roku 1673 vo vojnovom stave s habsburskou ríšou. Kuruci prenikli cez Spiš, Liptov a Turiec do oblasti stredoslovenských bankských miest. Podľa P. Horvátha kuruci predstavo-

75 KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K.: *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin 1983, s. 83.

76 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 149, 151. Tiež HORVÁTH, P.: *O účasti poddaných...*, ref. 30, s. 361.

77 DANGL, KOPČAN, ref. 57, s. 152.

78 MATULA, VOZÁR, a kol., ref. 59, s. 165.

vali deklasovaný vojensko-drobnofeudálny element, ku ktorému sa pridávali aj poddaní. Tí vraždili a prepádali nielen katolíkov, ale aj protestantov, takže motívom ich aktivít nebolo „boj za náboženskú slobodu“. Píše o tom autor nemeckolupčianskej kroniky, sám evanjelik, ktorý ich označil za „bezbožný ľud“.⁷⁹

O vzťahu obyvateľov k rabujúcim kurucom ešte na začiatku Tököliho povstania nás informuje správa, že v Turci roku 1679 časť evanjelickej šľachty žiadala cisárskeho generála Strassolda, aby zasiahol proti rabujúcim kurucom. Podobne trenčiansky podžupan roku 1680 vyzval slúžnych stolice, aby zmobilizovali poddaných proti kurucom.⁸⁰

Iná však bola situácia vo východoslovenských mestách, ktoré tradične prejavovali protihabsburské postoje. Okrem náboženských dôvodov bolo príčinou nespokojnosti veľké zaťaženie daňami, požiadavkami na ubytovanie vojska a jeho vyživovanie. Už od začiatku 17. storočia, ale aj neskôr, napr. po Tököliho povstaní cisársky dvor vysielal do miest svojich komisárov, ktorí zasahovali do volieb mestských orgánov, nerešpektovali mestské výsady a nariadovali, aby aspoň polovica mestských funkcionárov bolo katolíckeho vierovyznania. P. Kónya nachádza takéto zásahy vo východoslovenských mestách na prelome 60. a 70. rokov, teda ešte pred vypuknutím Tököliho povstania. Uskutočňovateľom týchto násilných opatrení boli cisárske jednotky, ktoré obsadzovali spomínané mestá. Súčasne odoberali evanjelikom kostoly a školy a vyhánali evanjelických farárov a učiteľov. Keďže väčšina obyvateľov boli evanjelici a ťažko znášali rekatolizačné opatrenia cisára Leopolda I., niekedy využili občasnú prítomnosť kuruckých jednotiek pohybujúcich sa v okolí týchto miest. S pomocou kurucov sa na čas zmocnili vedenia týchto miest a vyhánali katolíckych kňazov a prenasledovali katolíkov. Takto prešiel Prešov v rokoch 1670 – 1678 viackrát z rúk evanjelikov do rúk katolíkov a naopak. Podobne tomu bolo aj v Bardejove a Sabinove.⁸¹ V priebehu Tököliho povstania sa tento scenár opakoval. Preto niet divu, že keď vypuklo povstanie Imricha Tököliho, tieto mestá mu ochotne otvorili svoje brány a stali sa základňou jeho odboja.

Roku 1679 si nespokojenci zvolili za vodcu Imricha Tököliho, ktorému cisárska strana skonfiškovala majetky za účasť jeho otca vo Vešelénihom sprisahaní. Tököli s pomocou Turkov roku 1680 zaplavil takmer celé Slovensko s výnimkou pevností, ktoré ostali v cisárskych rukách. Keďže bol evanjelik, maďarskí kalvíni v Sedmohradsku mali k nemu rezervovaný postoj. Cisár Leopold I. znepokojený rozmachom povstania zvolal do Šopronu v apríli 1681 snem. (Šopron bolo mesto, kde sa mohli vykonávať protestantské obrady a kam prichádzali vyslanci protestantských krajín aj so svojimi rodinami.)

Na sneme cisár odvolal najostrejšie absolutisticko-centralizačné opatrenia. Namiesto funkcie gubernátora Uhorska (Ampringena) obnovil palatínsky úrad a samostatné postavenie uhorskej komory, ktorá nemala podliehať dvorskej komore, cudzie žoldnierske vojská mali byť odvolané z Uhorska, pre účastníkov Vešelénihom sprisahania vyhlásil amnestiu. Snem potvrdil staré výsady šľachty deklaroval náboženskú slobodu podľa Viedenského mieru z roku 1606 a slobodnú voľbu mestských rád. Protestantskí kňazi a učители sa mohli vrátiť z cudziny a pokračovať v pastoračnej práci. Protestanti na sneme už predstavovali iba jednu päťtinu. Dokazovali, že od roku 1667 stratili 888 kostolov, avšak katolícka strana im

79 HORVÁTH, P.: O účasti, ref. 30, s. 360; Novšie sa tým zaoberá vojenský historik Vojtech Dangl v publikácii *Bitky a bojiská v našich dejinách od Samovej ríše po vznik stálej armády*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 161-162.

80 Tamže.

81 KÓNIA, P.: Vstup východoslovenských miest (Prešova, Bardejova a Sabinova) do protihabsburského odboja v 70-tych rokoch 17. storočia. In: *Slovensko v habsburskej monarchii 1526 – 1918*. Bratislava : LANA Prešov pre KSD FiFUK v Bratislave 2000, s. 52-56 (Prešov), 59-62 (Bardejov), 64-67 (Sabinov).

bola ochotná vrátiť iba 50.⁸² Zabrané kostoly, ktoré si postavili evanjelici a kalvíni, im mali byť vrátené. V župách, kde už protestanti kostoly nemali, mali byť určené dve až tri lokality, kde si mohli postaviť nové, tzv. artikulárne kostoly. V slobodných mestách si mohli protestanti kostoly ponechať, prípadne postaviť, ale len na predmestiach, a to drevené. Artikulárne kostoly však už neboli takou výsadou a Tököli tieto ustanovenia považoval za nedostatočné a urážlivé pre protestantov. Preto tieto ponuky odmietol a uznesenia šoproonského snemu neuznal.

Keďže už predtým Tököli stratil podporu Francúzska v dôsledku uzavretia mieru medzi cisárom Leopoldom I. a Ludovítom XIV. v Nijmegen (1679), začal sa orientovať na spojenectvo s Tureckom. Nemožnosť dohody s viedenským dvorom viedla Tököliho k tomu, aby jeho vyslanci už na jeseň 1681 rokovali s Portou o vytvorení uhorského kniežatstva pod tureckým patronátom.⁸³ V roku 1682 znovu vtrhol s podporou Turkov na slovenské územie. Ovládol východoslovenské mestá, dobyl Filakovo a rad pohraničných pevností. Protestanti na mnohých miestach využili prítomnosť Tököliho vojsk a zrušili všetky rekatolizačné opatrenia, pritom sa kruto pomstili na katolíckych duchovných.⁸⁴ K povstaniu sa pripojila značná časť šľachty, ktorá sa v predchádzajúcich rokoch stavala ku kuruckému odboju odmietavo. V septembri 1682 pod dobytým Filakovským hradom I. Tököli prijal z rúk budínskeho pašu Ibrahima ahdnáme a aj formálne sa stal vazalom tureckej ríše. Sultán zaručil slobodu vyznania pre protestantov. Jezuiti a vysokí katolícki duchovní mali byť vyhnaní z krajiny. Obchodníci mohli slobodne obchodovať na Turkami obsadenom území. V zmluve sa hovorilo o voľbe kráľa a jeho schválení Portou. Voľba katolíckeho panovníka sa vylučovala. Hlavným mestom Tököliho kráľovstva „orta Madžar“ sa stali Košice.⁸⁵

V nasledujúcom roku sa Tököli podieľal na veľkej tureckej vojne proti Viedni. Bez väčšieho odporu obsadil celé Slovensko, vrátane Bratislavy, hrad ale nedobyl. Porážka Turkov pri Viedni spojenými hasbursko-poľskými vojskami v septembri 1683 znamenala aj začiatok Tököliho konca. Cisár vyhlásil amnestiu 12. januára 1684 pre všetkých povstalcov, ktorí zložili zbrane. Tököliho začali opúšťať jeho stúpenci. Turci ho dokonca v októbri 1685 uväznili v domnienke, že to pomôže mierovým rokovaniam. Hneď potom kapitulovali Košice a ďalšie lokality. Jedine Mukačevo bránila Helena Zrínska, Tököliho manželka. Keď Turci nedosiahli prímerie s Habsburgovcami, prepustili Tököliho na slobodu, Cisárske vojská v rade bitiek vyhnaní Turkov z Uhorska⁸⁶ a roku 1687 obsadili aj Sedmohradsko.

V. Dangel a V. Kopčan píše o nebezpečnej myšlienke, ktorá sa šírila medzi povstalcami ešte v priebehu povstania, že ak sa nedá zabrániť absolutistickej vláde Habsburgovcov a cisár nie je schopný vlastnými silami vyhnáť Turkov, treba sa radšej poddať Turkom vo vazalskom postavení.⁸⁷

Snem v novembri 1687 zastrašený cisárom odhlasoval všetky návrhy cisárskej strany. Uzákonil síce amnestiu pre účastníkov odboja a zrušil prešovský tribunál, ale to až po poprave účastníkov. Snem bol nútený prijať Habsburgovcov v mužskej línii za dedičných vládcov Uhorska a súhlasiť so zrušením 31. článku Zlatej buly o práve odporu. Mnohí cudzinci získali inkolát. Jezuiti dostali domovské právo v Uhorsku a katolícka cirkev sa stala vlád-

82 KVAČALA, ref. 60, s. 246-247, kde podrobne vymenúva miesta artikulárnych kostolov.

83 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 171.

84 MANNOVÁ, E. a kol.: *Krátke dejiny Slovenska*, s. 150 (stať D. P. Daniela a I. Mrvu).

85 DANGL, KOPČAN, ref. 57, s. 173.

86 Tamže, s. 174. Podľa nich Prešov kapituloval už v septembri, teda prv, ako Tököliho uväznili, odpor kladli iba Košice, Užhorod, Mukačevo, Blatný Potok a Regécs, tamže.

87 Tamže, s. 175.

nucou cirkvou. Protestanti po likvidácii povstania stratili dosiaľ užívané kostoly a podiel na riadení miest. Dosiahli len všeobecné obnovenie uznesení šopronského snemu z roku 1681, čiže právo na stavbu chrámov bolo zúžené na artikulárne miesta. Na ich sťažnosti vydal Leopold zvláštny dekrét Explanatio Leopoldina (1691), ktorý vypracoval arcibiskup Kolonič. Podľa toho protestanti mohli vyznávať všade svoju vieru, ale len súkromne, verejne len na miestach určených zákonom z roku 1681. Evanjelici a kalvíni boli povinní svätiť katolícke sviatky, členovia cechov sa museli zúčastňovať procesií. Po Tököliho povstaní protestanti boli radi, že si uhájili aspoň to, čo im cisár sľuboval na šopronskom sneme roku 1681. Hoci v náboženskej oblasti protestanti mnoho stratili, šľachta ako celok nebola poškodená vo svojich právach.⁸⁸

Pokusy habsburského dvora reformovať finančnú a administratívnu správu, daňový systém, ale aj zmeniť postavenie poddaných (Koloničov plán Einrichtungswerk des Königreich Ungarn), narážali na odpor uhorskej šľachty, lebo smerovali k obmedzeniu jej výsad. L. Haraksim poukazuje na bezkonceptnosť Tököliho povstania v roľníckej otázke, ktorej povstalci nevenovali nijakú pozornosť a kladie ako protipól Koloničov plán. Ten však nemal nádej na realizáciu.⁸⁹ Cisár sa dokonca roku 1698 pokúsil zdaňiť šľachtu a duchovenstvo. Okrem toho uhorská šľachta bola nespokojná so získavaním majetkov cudzincami, najmä na oslobodených územiach. (Neoacquistica commissio), lebo pôvodní majitelia museli zložitou cestou dokazovať svoje vlastnícke práva a zaplatiť 10 % hodnoty získaného majetku.⁹⁰

Posledné protihabsburské **povstanie Františka II. Rákociho** bolo azda najviac spracovanou témou v slovenskej i maďarskej historiografii. V prvej fáze povstania Rákoci získaval poddaných heslami boja za slobodu. Šľachta mu však nedôverovala a v lete 1703 sa jeho prvý vpád na východné Slovensko skončil neúspechom, keď ho pod hradom Mukačevo rozprášili vojská Alexandra Károliho. Keď Károli a ďalší šľachtici videli, že nejde o poddanskú vzburu, pridali sa k Rákocimu. Ten už roku 1703 proklamoval, že cieľom povstania nie je boj proti uhorským feudálom, ale vyhnanie cudzincov z krajiny. Rákoci vydal v septembri 1703 patent, ktorý sľuboval poddaným v jeho vojsku, že počas trvania povstania budú oslobodení od všetkých povinností voči zemepánom. Druhý patent vydaný Berčénim v Leviciach v apríli 1704 opäť sľuboval za účasť v povstaní oslobodenie z poddanstva na večné časy.⁹¹ Odmietanie poddanských povinností pokladal za neprípustné a stoličným orgánom dovolil, aby poddaných nútili k plneniu poddanských povinností aj násilím. Od poddanských záväzkov mohli byť oslobodené len rodiny tých, ktorí bojovali v kuruckej armáde, aj to len počas ich vojenskej služby. Hospodárska komisia Rákociho konfederácie roku 1705 opäť konštatovala, že poddaní si nechcú plniť svoje povinnosti, a že ich k tomu treba prinútiť ozbrojenou mocou.⁹²

Rákociho patenty a manifesty priviedli do radov povstalcov množstvo poddaných, ktorí bojovali pod kuruckými zástavami. Možno uviesť viaceré príklady, keď poddaní, ktorí neboli zložkou kuruckej armády, aktívne podporili akcie povstalcov (napr. v bitke pri Smole-

88 MATULA, VOZÁR, a kol., ref. 59, s. 181. K náboženským pomerom pozri ŠPIESZ, A.: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In: *HČ* 39, 1981, č. 6, s. 593.

89 HARAKSIM, L.: Slovenská účasť v protihabsburských povstaniach. In: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964, s. 163.

90 MATULA, VOZÁR, a kol., ref. 59, s. 181.

91 Tamže, s. 183. Podobne aj HORVÁTH, P.: *O účasti poddaných...*, ref. 30, s. 363-366, ktorý píše o premene povstania na záležitosť šľachticov.

92 HORVÁTH, *O účasti poddaných...*, ref. 30, s. 364.

niach roku 1704).⁹³ Na druhej strane sa po čase ukázalo vytriezvenie z pôvodného nadšenia pre Rákociho povstanie, o čom svedčia dobové posmešné pesničky „počkajte kuruci až budete v Turci, veru vás vymlátia turčanskí paholci“.⁹⁴

Nezanedbateľným faktorom bola i zlá hospodárska situácia, ktorá sa prejavila razbou nehodnotnej mince, tzv. libertášov a sociálne nepokoje banského robotníctva v októbri 1707 v Banskej Štiavnici, ktoré vyvrcholili strelbou do štrajkujúcich baníkov.⁹⁵

Do istej miery odlišná bola situácia vo východoslovenských kráľovských mestách.⁹⁶ Aj keď tieto mestá sympatizovali s odbojom vzhľadom na protestantské vyznanie obyvateľstva, a tiež pre útlak zo strany viedenského dvora, neprejavili sa hneď ako stúpenci Františka II. Rákociho. V Prešove to bola obava zo silnej cisárskej posádky,⁹⁷ Bardejov sa spočiatku vyslovil za vernosť cisárovi Leopoldovi I. a až pod hrozbou útoku kurucov, ktorí sa nachádzali v okolí mesta, v novembri 1703 kapituloval a pridal sa k povstaniu.⁹⁸ Sabinov sa začiatkom novembra 1703 pridal k odboju, ale keďže ho bránila slabá kurucká posádka, veliteľ cisárskej posádky z Prešova urobil výpad proti Sabinovu a odviekol odtiaľ všetky delá a vojenské zásoby. Až potom povstalci posilnili posádku v Sabinove.⁹⁹ Z uvedených údajov vyplýva, že obyvatelia týchto miest reagovali podľa momentálnej vojenskej situácie, museli rešpektovať, aj keď neradi, požiadavky armád, a to tak kuruckej, ako i cisárskej. Sám František II. Rákoci vo svojich pamätiach písal, že kráľovské mestá sa iba vtedy pripojili k povstaniu, keď kuruci obsadili ich územie.¹⁰⁰

Ďalší priebeh povstania, i situácia v týchto mestách, ktorá bola zmapovaná doterajšou literatúrou, ukazuje, že konflikty mešťanov s vojenskými posádkami sa minimalizovali len vtedy, keď velitelia dokázali udržať disciplínu a zabezpečiť zásobovanie vojska dohodami s vedením miest. Preto v Prešove a Bardejove niet správ o väčších konfliktoch povstaleckých vojsk s mešťanmi. V poslednej fáze povstania roku 1710, keď k celkovému zhoršeniu situácie prispela aj morová epidémia, došlo k rabovaniu v Sabinove kuruckou posádkou v septembri 1710. Mešťania nedokázali plniť všetky požiadavky povstalcov, takže východiskom bola kapitulácia Sabinova 27. októbra bez boja pred cisárskou armádou.¹⁰¹ Podobne sa zachovali aj Prešovčania, o ktorých P. Kónya predpokladá, že sami požiadali veliteľa habsburskej armády Virmonda, aby obsadil Prešov. Zvyšok kuruckej posádky takisto bez boja ušiel z mesta.¹⁰²

Podobne sa vyvíjala situácia aj na strednom Slovensku. Banská Bystrica sa pridala k Rákociho povstaniu v septembri 1703. Pridala sa aj Krupina, Banská Štiavnica a ďalšie stredoslovenské banské mestá. Banská Bystrica podporovala kurucov finančne aj materiálne. Do konca roku 1705 to bolo 34 000 zlatých.¹⁰³ Po bitke pri Trenčíne sa tieto mestá bez odporu podrobili cisárskemu veliteľovi Heisterovi.¹⁰⁴

93 Tamže.

94 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 203.

95 MATULA, VOZÁR a kol., ref. 59, s. 186.

96 Tento problém podrobne objasnil P. Kónya vo viacerých štúdiách a v svojej monografii Pozri pozn. č. 35, 36, 42.

97 KÓNÝA, P.: Úloha východoslovenských miest v povstaní Františka II. Rákociho. In: *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*, eds. Dangel, V. – Varga, J., Bratislava : VHÚ 2002, s. 159.

98 KÓNÝA, ref. 97, s. 170-171.

99 Tamže, s. 178.

100 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 210.

101 KÓNÝA, ref. 97, s. 182.

102 Tamže, s. 177.

103 MARTULIAK, ref. 31, s. 122.

104 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 205.

Situáciu na západnom Slovensku podrobne zmapoval I. Mrva, podľa ktorého sa stoličné orgány Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej stolice, ako aj šľachta a mestá, striedavo pridávali k povstalcovi i k cisárskym vojskám podľa toho, ako sa vyvíjala vojenská situácia.¹⁰⁵ Na postoje či názory poddaných nikto nebral zreteľ. Nemožno preto jednoznačne hovoriť o sympatiách alebo antipatiách k povstaniu. Čo je ale pozoruhodné, počas povstania Františka II. Rákociho sa prejavil uhorský a priamo maďarský nacionalizmus v nepriateľstve voči Nemcom a v používaní maďarského jazyka u šľachty v písomnom styku. To neostalo bez vplyvu ani na slovenské zemianstvo.¹⁰⁶

Snem v Sečanoch v septembri 1705 utvoril podľa poľského vzoru konfederáciu uhorských stavov a Rákociho zvolil za knieža. Snem žiadal obnovenie všetkých šľachtických výsad a uhorských zákonov a zachovanie Sedmohradska ako samostatného kniežatstva pod Rákociho vládou. Väčšina vzbúrencov boli protestanti, i keď Rákoci bol katolík. Snem prijal zásadu zrovnoprávnenia protestantov s katolíkmi a rozdelenie kostolov podľa počtu obyvateľov. Toto využili protestanti na Slovensku k obnoveniu vlastnej cirkevnej organizácie a rôznym zjednocovacím akciám, ktoré vyvrcholili v apríli 1707 zvolaním Ružomberskej synody.¹⁰⁷

V druhej polovici roku 1706 povstanie dosiahlo vrchol, povstalecká armáda mala okolo 40 – 70-tisíc mužov a počtom prevyšovala cisárske vojská. Bojovou hodnotou ich však neprevyšovala. Zaujímavá bola aj Rákociho zahraničná politika. Rákoci už nemohol počítat s tureckou pomocou, pretože osmanská ríša bola v tomto čase v defenzíve a nemala síl na útočnú vojnu. Aj politické rozloženie síl v Európe sa zmenilo. Rákoci hľadal pomoc u Francúzov (aj ju dosiahol, ale len po určitý obmedzený čas). Po trenčianskej porážke roku 1708 táto pomoc prestala.

Rákoci nadviazal kontakty s ruským cárom Petrom Veľkým, ktorý mal záujem na rozbití francúzsko-švédskoho spojenectva, preto v apríli 1707 prisľúbil Rákocimu podporu. Medzitým však Švédi ovládli Poľsko a do roku 1709 ruské vojská pred nimi ustupovali. Rákoci sa obrátil na stranu švédskoho kráľa Karola XII., ktorý z náboženského hľadiska bol protestantom predsa len bližší a poslal za ním Daniela Krmana, ale nie s vojensko-politickým poverením. Krman mal švédskoho kráľa žiadať o pomoc pre prešovské kolégium a podporu evanjelikov.¹⁰⁸ Víťazstvo Petra Veľkého pri Poltave roku 1709, ktoré znamenalo krach švédskej intervencie v Rusku, a ktoré osobne videl a opísal aj Daniel Krman, nútilo Rákociho sa uchádzať o podporu a pomoc Petra Veľkého, ale ani toto sa mu nepodarilo, hoci sa o to snažil začiatkom roku 1711.

Ónodske snem sa niesol v znamení prevahy radikálneho krídla povstania. V máji 1707 odhlasoval detronizáciu Habsburgovcov, ale aj zdaniteľnosť šľachty a vysoké dane na financovanie ďalšieho boja. Nespokojná časť šľachty bola drasticky umlčaná – zavraždenie delegátov Turčianskej stolice. Platnosť takto vynesných zákonov bolo veľmi relatívna, najmä keď v nasledujúcom roku 1708 na sneme v Bratislave cisár potvrdil nezdaniteľnosť šľachty a palatín Pavol Esterházi vyhlásil uznesenia ónodskeho snemu za neplatné. Nespokojnosť sa prejavila aj v Sedmohradsku, ktoré roku 1707 prešlo na stranu Habsburgovcov. Zásadný ob-

105 MRVA, I.: Povstanie Františka II. Rákociho na území západného Slovenska. In: Povstanie Františka II. Rákociho 1703 – 1711 v novšom priblížení. Ed. P. KÓNYA, Prešov : Prešovská univerzita 2005, (ďalej len Povstanie) s. 61-84.

106 Tamže, s. 70.

107 Podrobnejšie pozri: DAMANKOŠ, M.: Biskup Daniel Krman. In: *Povstanie...*, s. 210.

108 KÓNYA, P.: Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákociho. In: *Povstanie...*, ref. 39, s. 93, tiež DAMANKOŠ, ref. 107, s. 212.

rat v povstaní nastal až porážkou kurucov pri Trenčíne roku 1708. Odvtedy bolo povstanie v defenzíve a nepomohli ani ďalšie sľuby poddaným o udelení osobnej slobody tým, ktorí vytrvajú na strane kurucov do konca povstania. Nedisziplinovanosť kuruckého vojska bola príslovečná a oslabovala jeho silu. Napr. roku 1708 počas vzbury hajdúchov v Nitre vzbúrenci zabili svojho veliteľa Tomáša Eszeho, ktorého Rákoci menoval za brigádneho generála a povýšil ho do šľachtického stavu.

Začiatkom roku 1711 sa Rákoci spolu s Berčénim pokúsili získať Petra Veľkého v Poľsku pre svoju vec, ale už bolo neskoro. Povstalecká armáda zložila zbrane pri Satu Mare 30. 4. 1711. Po trenčianskej porážke stratil Ľudovít XIV. o Rákociho záujem. Aj tak nemal o ňom vysokú mienku, považoval ho za buriča a rebela, ktorý mu ale vhodne poslušil v boji proti Habsburgovcom. V tomto zmysle informoval francúzskeho kráľa aj vyslanec u Rákociho markíz Des Alleurs, ktorý písal, že „kuruci boli najlepší zbojníci na svete a že do vojska vstupovali len preto, aby mohli rabovať a koristiť“.¹⁰⁹

Počas Rákociho povstania sa väčšina vojenských operácií odohrávala na Slovensku. Bojmi utrpeli najmä Trenčín, Prešov a Krupina, ale aj banské mestá, ktorých výrobné zariadenia boli zničené. Povstanie neprinieslo zlepšenie postavenia poddaným, naopak museli znášať väčšie obete, ako za vlády Habsburgovcov. Rákoci porušoval vo väčšej miere uhorské zákony ako samotní Habsburgovci. Nemohol sa príliš exponovať ani v náboženských otázkach. Sám bol katolíkom a chcel udržiavať dobré styky s pápežom. Povstalci sa však dopúšťali extrémnych výčinov voči katolíkom.

Maďarská historička Kovács Ágnes v štúdií porovnávajúcej osobnosť Františka II. Rákociho a Károliho hovorí o realistických postojoch Károliho, ktorý na rozdiel od Rákociho pochopil bezvýhodiskovú situáciu povstania a uzavrel s habsburskou ríšou mier. Prikladá význam osobným vlastnostiam menovaných. Kým Rákoci bol príslušníkom vysokej šľachty, uzavretý, presvedčený o svojom vyššom poslaní, dokonca v inej štúdií sa hovorí o jeho mystických sklonoch a rozhovoroch s Bohom,¹¹⁰ Károlyi patril k strednej šľachte. Jeho rodina mala síce barónsky titul, ale nedosahoval úroveň Rákociho a pomalšie stúpala na spoločenskom rebríčku.¹¹¹ Napriek pravdivému hodnoteniu oboch osobností nepovažoval by som to za hlavnú príčinu zlyhania politickej koncepcie Františka II. Rákociho. Ukázalo sa, že na začiatku 18. storočia habsburská ríša predstavovala pre uhorskú šľachtu záruku poriadku a pokoja napriek všetkým výhradám proti cisárskemu absolutizmu. Posledné stavovské povstanie nekládlo na prvé miesto požiadavky náboženskej slobody, ale bolo bojom za zachovanie šľachtických slobôd a výsad. Uhorská šľachta si tieto výsady nakoniec uhájila a do roku 1848 nedošlo k vážnejšiemu konfliktu medzi stavmi a cisárskym dvorom. Napr. v boji s Pruskom sa uhorská šľachta postavila na stranu Márie Terézie a ju podporila. To bol rozdiel medzi uhorským a českým vývojom, takže uhorskú šľachtu nečakal podobný osud ako Biela Hora roku 1620 v Čechách.

Po povstaní Františka II. Rákociho sa už iba všeobecne hovorilo, že panovník bude chrániť všetky akceptované náboženstvá, a to v rozsahu určenom krajinskými zákonmi. V prípade poddaných sa určovalo, že poddaní, ktorí slúžili v (povstaleckom) vojsku a boli liberálnymi, ostal im tento status, no bez poškodenia zemepanských práv. To znamená, že sľuby

109 MRVA, ref. 105, s. 75. Cituje podľa Rákoczi tükör. Zost. B. KÖPECZI, A. VÁRKONYI, I. BÁNKÜTI, Budapest 1973, zv. II, s. 138.

110 TONHAIZER, T.: II. Rákóczi Ferenc vallásosságának gyökerei. In: *Povstanie...* s. 149-159.

111 KOVÁCS Á.: Rákoczi a Károlyi. In: *Povstanie...* s. 33.

počas povstania o oslobodení poddaných z feudálnej závislosti sa nesplnili a poddaní ostali i naďalej v právomoci feudálov.¹¹²

Je však pozoruhodné, že napriek dlhoročným výskumom slovenských i maďarských historikov, zaznievajú na maďarskej strane názory (B. Köpeczi), ktoré hovoria o Satumarskom mieri ako politickom akte, ktorý „viac ako na jedno storočie udržal v krajine feudalizmus... a tým...prispel k hospodárskemu, politickému a sociálnemu úpadku Uhorska.“¹¹³ Historickým paradoxom však ostáva, že toto spôsobila uhorská šľachta, ktorá si vynútila udržanie svojich stavovských výsad, nezdaniteľnosť a právomoci v stoliciach. František II. Rákoci svojim odbojom neprispel k oslobodeniu poddaných ani k likvidácii feudalizmu.¹¹⁴

Treba jednoznačne povedať, že zmierenie uhorskej šľachty roku 1711 s habsburským dvorom konzervovalo feudalizmus až do roku 1848.

Označovanie stavovských povstaní, najmä posledného povstania Františka II. Rákociho, ako boja za slobodu (szabadságharc), je tradičnou doménou maďarských historikov a polemika v tomto smere nemá zmysel. Šľachta v týchto povstaniach bojovala predovšetkým za seba a svoje záujmy a fakt, že sa k nej pridali aj mestá, ešte neznamená, že by sa meštiansky živel nejako mohol presadiť aj pri úspechu povstaní. Vo feudálnej štruktúre spoločnosti, v akej mestá žili, ani nemohli dosiahnuť viac. Na druhej strane ani habsburský dvor nedokázal oceniť vernosť miest nad rámec toho, čo bolo zvykom v tej dobe. Maximálne potvrdením privilégií, alebo dočasným odpustením daní a dávok. Vernosť povstaniam i panovníkovi bola viac záležitosťou strachu z represálií a odvety, ktorej boli mestá vystavené.

Počas stavovských povstaní sa zhoršili vzťahy medzi katolíckou cirkvou a protestantmi. Ustaviteľné konflikty šľachty s habsburským dvorom i šľachty navzájom, podľa toho, na ktorej strane stála, upevnili fundamentalistické postoje jednotlivých strán a diskusia neprebíhala vo vieroučnej rovine, ale prostredníctvom zbraní. Aj keď nemožno upierať úspechy katolíckym misionárom, najmä jezuitom, ktorí často s nasadením života pôsobili v nepriateľskom prostredí, rozhodujúcim faktorom pre úspech rekatolizácie v Uhorsku bol príklon vysokej a pod jej vplyvom aj nižšej šľachty späť ku katolicizmu. To vplývalo aj na neslobodné zložky obyvateľstva, masy poddaných i na obyvateľov miest. Zásada cuius regio – eius religio sa obrátila proti jej hlásateľom, i keď v Uhorsku nebola upravená zákonom. Pri konverzii šľachty ku katolicizmu nemožno hľadať iba duchovné motívy. Často šlo o vypočítavú kalkuláciu s možnosťou získať priazeň habsburského dvora a uplatniť sa v službách štátnej moci. Prejavilo sa to v masovom prechode šľachty do habsburského tábora po Tököliho povstaní i povstaní Františka II. Rákociho. Úspech stavovských povstaní by sme mohli vidieť aspoň v tom, že protestanti v Uhorsku neboli úplne potlačení a že aj po roku 1711 mohli ako jednotlivci vyznávať svoju vieru. Prístup do štátnych služieb mali sťažený, lebo museli zložiť prisahu, ktorá sa pričila ich viere (prisaha na nepoškrvnené počatie Panny Márie).

Známym a historickým paradoxom dejín tohto obdobia je fakt, že turecká okupácia územia obývaného Maďarmi na juhu krajiny od prvej tretiny 16. do konca 17. storočia mala pozitívny vplyv na rozvoj slovenského etnika. V okyptenom tzv. kráľovskom Uhorsku, t. j. na Slovensku, mali Slováci početnú prevahu, i keď politicky nemohli nadobudnúť väčší význam, pretože nepatrili k privilegovaným vrstvám. Šľachta bola multietnická a v mestách mali mocenskú prevahu nemeckí meštania. Vytvorenie habsburskej ríše malo pre Slovákov z národnostného hľadiska pozitívny význam. Hoci uhorské a české kráľovstvo boli perso-

112 DANGL, KOPČAN, *Vojenské dejiny...*, ref. 57, s. 208.

113 Citujem podľa KOVÁCS, A., c. d., s. 33, ktorá kritizuje názory B. Köpecziho. Pozn. č. 20, tamže.

114 Konštatuje to A. Kovács v svojej ďalšej štúdii, s. 33, pozn. č. 22.

nálnou úniou už za Jagelovcov, k rozvoju vzájomných kultúrnych a spoločenských stykov došlo až neskôr. Nie však zásluhou samotného viedenského dvora, ale tým, že na Slovensku sa udomácnila reformácia, ktorú posilnili českí a moravskí exulanti po vyhnaní z vlasti. V Uhorsku boli oveľa priaznivejšie politické a náboženské pomery ako v českom kráľovstve po Bielej hore. Myšlienky reformácie sa v prostredí slovenských miest, teda miest s prevahou slovenského etnika ako boli Trenčín, Skalica, Žilina, Nové Mesto nad Váhom, Liptovský Mikuláš a ďalšie, šírili aj s pomocou českých a moravských kazateľov. V mestách vznikali cirkevné zbory na etnickom princípe a niekde boli dva aj tri evanjelické cirkevné zbory (slovenský, nemecký a aj maďarský).¹¹⁵ Práve preto, že sa reformácia šírila zdola, spontánne, iniciatívou mešťanov a šľachty, nemala direktívne usmerňovanie, mohla sa vytvoriť takáto situácia.

B. Varsík uvádza, že evanjelici na Slovensku si nepreložili bibliu do slovenčiny, ale používali spisovnú češtinu ako bohoslužobný jazyk zaiste preto, že už v 15. storočí Slováci používali češtinu ako svoj spisovný jazyk, boli na ňu navyknutí a jej rozumeli.¹¹⁶ Preto bola čeština diplomatickou a listinnou rečou šľachty a miest už v predchádzajúcom období a postupne do nej prenikali slovenské hovorové prvky. Rozbor písomných prameňov ukazuje v 16. a 17. stor. veľký počet slovenských slov, čeština ostávala na vyjadrenie ustálených formul v úvodných a záverečných textoch listín a listov.

V súvislosti so stavovskými povstaniami treba povedať, že aj z geografického hľadiska sa odohrávali na slovenskom území a len okrajovo sa dotkli územia obývaného maďarským obyvateľstvom. Vojenský historici, ktorí sledovali trasy presunov povstaleckých vojsk, ukázali, že sa väčšinou pohybovali údoliami veľkých riek – Váhu, Nitry, Hrona, na južnom Slovensku kopírovali hranicu tureckého zaboru a nesiahali južnejšie. Územia ovládané Turkami tieto povstania nemohli priamo zasiahnuť, pretože Turci dbali o to, aby vo svojej moci udržali pohraničnú líniu. Naopak, využívali úspechy povstaleckých vojsk na to, aby sa sami zmocnili pohraničných hradov a pevností po ústupe alebo porážke habsburských posádok. Samozrejme, že pri rôznych situáciách kooperovali turecké a povstalecké vojská (napr. pri obliehaní Fiľakova roku 1682). Aktívnymi účastníkmi stavovských povstaní bola sedmohradská šľachta, ďalej šľachta z tzv. kráľovského, t. j. neokupovaného Uhorska. Tvorili ju okrem šľachticov slovenského pôvodu mnohí šľachtici z dnešného maďarského územia, ktorí ušli pred Turkami. Už staršia literatúra konštatovala, že v tom čase bolo na Slovensku percentuálne najviac šľachty v porovnaní s inými časťami krajiny. Čo sa týka miest, tieto sa väčšinou nachádzali na dnešnom slovenskom území. Poddaní z územia okupovaného Turkami nemali prakticky možnosť aktívne sa zapojiť do týchto povstaní.

Ďalším problémom, ktorý je charakteristický pre obdobie stavovských povstaní, ale je prítomný po celé obdobie feudalizmu, je vzájomná majetková a rodinná prepojenosť uhorskej šľachty, ktorá bránila tomu, aby počas stavovských povstaní stála proti sebe v nezmieriteľných táboroch. Pri podrobnej genealogickej analýze by sme došli k zaujímavým výsledkom. Uvediem len niekoľko príkladov. Kým František Forgáč (1560 – 1615) bol po štúdiách v Ríme zanieteným stúpencom rekatolizácie a dosiahol hodnosť ostrihomského arcibiskupa, známa je napr. trnavská synoda roku 1611 pod jeho vedením, jeho brat neskorší palatín Žigmund Forgáč stál na opačnej strane barikády. Pôvodne bol evanjelik, potom konvertoval, pričínal sa o mierové rokovania s Bočkajom. Počas Betlenovho povstania hral dvojakú

115 Napr. v Bratislave boli roku 1613 traja nemeckí evanjelickí kazatelia a jeden spoločný pre Slovákov a Maďarov. KAMENICKÝ, M.: Náboženský zákon z roku 1608 a Bratislava. In: *HŠt* 40, 1999, s.167.

116 VARSÍK, B.: Husiti a reformácia na Slovensku. In: *HŠt* 14, 1969, s. 222, kde sumarizuje svoje staršie názory.

úlohu. V októbri 1619 vydal povstalcov Bratislavu a odovzdal Gabrielovi Betlenovi uhorskú kráľovskú korunu uloženú na Bratislavskom hrade. Z príkazu Betlena zvolal snem do Banskej Bystrice, ale znovu intrigoval proti Betlenovi, chcel prekaziť jeho voľbu za uhorského kráľa. Ešte predtým dal zatknúť Jána Jessenia, ktorý bol vyslancom českých stavov a vydal ho Viedni. Po roku 1621 viedol delegáciu povstalcov na mierových rokovaniach v Hainburgu, potom sa priklonil k cisárovi.¹¹⁷

Katolík Pavol Esterházi (1635 – 1713) bol od roku 1681 palatínom a zastupoval cisára na šopronskom sneme. Pritom bol švagrom Imricha Tököliho. Esterházi dostal donáciu na skonfiškované majetky svojho ďalšieho švagra Františka Nádašdyho.¹¹⁸ Podobné situácie nastávali aj neskôr. Maďarská historička Klára Papp nachádza viacerých Čákiovcov v dobe povstania Františka II. Rákociho tak v cisárskom, ako aj Rákociho tábore.¹¹⁹

Ak porovnáme situáciu v Uhorsku a v Čechách, vidíme diametrálny rozdiel. Česká šľachta stratila všetko v jednej bitke na Biele hore roku 1620. Nastali nielen masové perzekúcie, ale aj masové vystaňovanie a chýbala ďalšia vôľa k odporu. To umožnilo Ferdinandovi II. konfiškovať majetky a nasadiť tam svojich stúpcov, najmä z radov nemeckej, ale aj talianskej a španielskej šľachty. V Čechách po roku 1620 sa zmenila vlastnícka štruktúra šľachtických majetkov, ktoré získali cudzinci vo Ferdinandových službách. Postavenie a možnosti českej šľachty boli obmedzené, čo je podstatný rozdiel oproti Uhorsku.¹²⁰

K tomu by sme mohli dodať ďalšie argumenty. Kým uhorská povstalecká šľachta nemala zábrany kooperovať s „úhlavným nepriateľom kresťanstva“ Turkami, ktorí podporovali jej povstania, české stavy nevyužili príležitosť v priebehu tridsaťročnej vojny, aby sa pridali k protihabsburskej koalícii. V lete 1626 na Morave operovali dánske vojská, v novembri 1631 saské vojská prenikli do severných Čiech a obsadili Prahu. V nasledujúcom roku boli vytlačené z Čiech. V ďalšej fáze tridsaťročnej vojny prenikli na jar 1639 Švédi do Čiech. Napriek výzvam k povstaniu sa obyvateľstvo opäť nepripojilo k Švédovi.¹²¹ Roku 1642 sa švédске vojská trvalejšie opevnili na Morave, kde získali Olomouc a držali ho až do roku 1650. Hoci museli ustúpiť a znovu sa objavili na Morave až roku 1645, kde sa pokúšali koordinovať svoj postup s povstaleckým vojskom Juraja Rákociho I., nezískali podporu domáceho obyvateľstva. Posledný vpád Švédov do Čiech sa uskutočnil už v dobe mierových jednaní roku 1648. V júli 1648 prekvapivým útokom dobyli Pražský hrad a odviekli odtiaľ umelecké poklady zhromaždené cisárom Rudolfom II. Pražania sa postavili na odpor a Švédi Prahu nedobyli. Opakovaný útok švédskeho vojska v októbri toho istého roku Pražania tiež odrazili.¹²²

Môžeme celkom oprávnenne predpokladať a dobové správy to potvrdzujú, že plienenie, rabovanie a vraždy civilného obyvateľstva boli v tej dobe každodennou realitou. Robili tak cisárske vojská ako aj ich nepriatelia. Faktom však je, že obyvateľstvo českých krajín pomerne chladne prijímalo vojská protihabsburskej koalície, ktoré mali byť ich spojencami a osloboditeľmi. Pri poslednom vpáde Švédov roku 1648 sa dokonca Pražania postavili na ozbrojený odpor. Česká politická emigrácia v zahraničí nedokázala zmobilizovať vnútorné sily

117 *Slovenský biografický slovník* II., Martin : MS 1987, s. 108 (František Forgáč), s. 111 (Žigmund Forgáč).

118 *Slovenský biografický slovník* II., s. 32 (Pavol Esterházi).

119 PAPP, K.: A Csákyak és a Rákóczi szabadságharc. In: *Povstanie...* s. 39, 41, 48.

120 Situáciu v jednotlivých krajinách porovnáva BAĎURÍK, J.: K charakteristike zápasu českých a uhorských stavov s Habsburgovcami (Poznámky ku komparácii výsledkov stavovského odboja). In: *Povstanie...*, s. 52-60.

121 PURŠ, J. – KROPILÁK, M.: *Přehled dějin Československa I/2*, Praha : Academia 1982, s. 173, 175, 177.

122 Tamže, s. 178.

v Českom kráľovstve, ktoré by mohli nejakou povstaleckou akciou podporiť protihabsburskú koalíciu. Zaiste aj preto pri konečnom rokovaní o Vestfálskom mieri Švédsko, do ktorého českí emigranti vkladali posledné nádeje, i ostatné západoeurópske mocnosti stratili záujem o českú otázku.

Spojenectvo vodcov uhorských šľachtických povstaní v 17. storočí s Turkami nebolo za každých okolností prijímané kladne ani šľachtou, ani mestami, nehovoriac už o poddaných. Tí trpeli, najmä na hranici dotyku medzi kráľovským Uhorskom a tureckou mocou dvojitým zdanením, útlakom, rabovaním, odvliekáním do otroctva a vraždením obyvateľstva aj vtedy, keď žiadne povstania tu neboli. Práce venované postaveniu poddaných v tomto období to jednoznačne potvrdzujú. Dôležitý však bol fakt, že vodcovia stavovských povstaní, aj keď si uvedomovali riziko prílišnej závislosti na tureckej moci, predsa sa k tejto spolupráci odhodlali a donútili aj ostatné zložky odboja, najmä mestá, aby to rešpektovali. V Uhorsku sa prvé tri stavovské povstania skončili kompromisom, dohodami s cisárskym dvorom a zachovaním šľachtických výsad a náboženskej slobody. Vešeléniho sprisahanie končilo zatýkaním, represáliami a čiastočne aj popravami. Bolo to preto, že neprerástlo do otvoreného boja, nemalo podporu Turkov, ktorí odkázali sprisahancom, že „vtedy ste mali bojovať, keď sme stáli pred Novými Zámkami“ (myslí sa tu rok 1663). Dokonca aj prezradenie sprisahania prišlo cez rezidentov v Istanbule. Ak by Osmanská ríša vyhrala bitku o Viedeň roku 1683, a tým aj celú výpravu, bolo by Tököliho povstanie úspešné. Práve na Tököliho povstanie sa ukázalo, ako boli povstalci spriahnutí s Osmanskou ríšou.

Jedine povstanie Františka II. Rákociho sa vymyká z tejto charakteristiky, pretože nemohlo očakávať účinnejšiu tureckú pomoc, ktorá už vtedy bola v defenzíve. Môžeme však sledovať prepojenosť uhorskej šľachty navzájom a istú veľkorysosť voči sebe. Najúspešnejším veliteľom cisárskych vojsk bol Siegbert Heister, ktorý vo viacerých bitkách porazil povstalcov, preukázal aj značnú bezohľadnosť, keď po bitke pri Trnave (1704) vtiahol do Trnavy a tam nechal v nemocniciach povraždiť zranených kurucov.¹²³ V trenčianskej bitke (1708) zvíťazil proti dvojnásobnej presile kurucov.¹²⁴ Tým, že ho viedenský dvor odvolal a hlavné velenie zveril domácejmu uhorskému magnátovi Jánovi Pálfiemu, došlo k neskoršiemu zmierneniu bojov medzi kurucmi a cisárskymi. Pálfi v novembri 1710 nadviazal písomný styk s veliteľom Rákociho vojsk Alexandrom Károlim.¹²⁵ Rákoci sa odmietol podrobiť cisárovi a odišiel do Poľska za ruským cárom Petrom Veľkým. Nakoniec kuruci pod velením Károliho zložili zbrane roku 1711 pri Satu Mare.

Toto sú všeobecne známe fakty, môžeme však uviesť jednu paralelu. Keď cisársky dvor nasadil proti povstalcom cudzích dôstojníkov vrátane hlavných veliteľov, k zmiereniu nemohlo dôjsť. Na Bielej hore bojovali cisárski generáli Buquoy a Tilly proti českým stavom, zhodou okolností vedeným Kristiánom z Anhaltu, predstaviteľom nemeckej protestantskej šľachty. Nemožno predpokladať, že by mohlo dôjsť k dorozumeniu alebo nejakým dohodám medzi bojujúcimi stranami. Takisto cisárski velители v Uhorsku, ktorí nejakým spôsobom zasiahli do stavovských povstaní, ako napr. Belgiojoso, Basta, Montecucolli, Sporck,

123 DOBROTKOVÁ, M.: Bitka pri Trnave v roku 1704. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, 1, 2002, s. 146, ďalej: Bitka pri Trnave v roku 1704. In: *Archivum Sala*. Archívna ročenka 1, Šala 2004, s. 71-85, zost. V. Nováková, ďalej: *Bitka pri Trnave v povstaní Františka II. Rákociho*. In: *Povstanie...*, s. 130.

124 K 290. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej vznikol zborník, v ktorom sú viaceré štúdie venované priebehu samotnej bitky, menovite DANGL, V.: *Bitka pri Trenčianskej Turnej a niektoré vojenské aspekty Rákociho povstania* (s. 53-67), ako aj všeobecným problémom Rákociho povstania. Dvestodevätidesiate výročie bitky pri Trenčianskej Turnej. Zborník príspevkov z 31. júla 1998. Trenčianska Turná: Obecny úrad 2000.

125 MRVA, I.: Povstanie Františka II. Rákociho na území západného Slovenska. In: *Povstanie...*, s. 84.

Caraffa a spomínaný Heister nemohli nájsť dorozumenie s uhorskou šľachtou. Obvykle šlo o nezmieriteľné postoje a krvavé zrážky.

Pokiaľ boli v bojoch zainteresovaní uhorskí šľachtici, často prebiehali zo strany na stranu, podľa toho, ako sa vyvíjala momentálna politicko-vojenská situácia. Vo všeobecnosti nemožno im pripisovať nejaké nábožensko-ideové, alebo vyššie duchovné pohnutky. Moderným slovníkom by sme mohli povedať, že boli pragmatickí. V záverečnej fáze stavovských povstaní sa však ukázalo, že uhorská šľachta je súdržnejšia v obhajobe svojich stavovských práv, ako napr. česká šľachta. Samozrejme, že v uhorských stavovských povstaniach hral mimoriadnu úlohu geopolitický faktor, susedstvo tureckej ríše, ktorá poskytovala povstalcom najmä vojenskú pomoc. Po celé 17. storočie uhorská šľachta hrala s tureckou kartou a ju využívala v boji s Habsburgovcami. Ukázalo sa to pri porážke Tököliho povstania, ktorého úspech závisel od tureckých zbraní.

O tom, že aj protestantské obyvateľstvo bolo vystavené prenasledovaniu a plieneniu už po uzavretí Mikulovského mieru možno uviesť záznam z habánskej kroniky roku 1623. Vtedy turecké a tatárske oddiely vyplienili habánske dvory v Senici a Moravskom Sv. Jáne a odviekli viacerých obyvateľov do otroctva.¹²⁶ Tieto vojská však bojovali ako spojenci Gabriela Betlena proti cisárskym a nehladeli na to, či sú habáni protestanti alebo nie. Tento príklad a mnohé ďalšie sú svedectvom toho, že spájanie sa uhorskej šľachty s Turkami bolo negatívny javom a nemožno ho ospravedlňovať akýmkoľvek vyššími záujmami protihabsburského odboja.

Napriek tomu viacerí povstaleckí činitelia i radoví šľachtici si časom uvedomili, že spolupráca s Turkami je bezperspektívna. Pociťovali to najmä tí šľachtici, ktorých majetky sa rozprestierali na dotyku tureckej moci a ktorých poddaní boli najviac ohrození. Napr. známy protiturecký bojovník Mikuláš Zrínsky ešte v polovici 17. storočia presadzoval myšlienku oslobodiť krajinu vlastnými silami, bez pomoci habsburského dvora.¹²⁷

Zaujímavý postreh uverejnil v záverečnej kapitole Krátkych dejín Slovenska A. Avenarius, podľa ktorého sa po „*dľhotrvajúcom zápase vytvoril určitý modus vivendi*“, čo oceňuje ako schopnosť spolužitia dvoch najväčších vierovyznaní – katolíckeho a evanjelického, ktoré je živé dodnes.¹²⁸ V podstate toto pravdivé konštatovanie malo by mať aj dodatok – nie akási vrodená tolerancia, ale neschopnosť poraziť protivníka v tomto zápase si vynútili rovnovážny stav. Myšlienky náboženskej tolerancie boli v 17. storočí neznámym pojmom a náboženská sloboda bola len vyjadrením určitej vynútenej politickej rovnováhy medzi protivníkmi, pričom každá zo súperiacich strán musela vziať na vedomie existenciu druhej, pretože ju nemohla úplne potlačiť alebo zlikvidovať. Fakt, že všetky stavovské povstania si okrem zachovania šľachtických slobôd vytýčili požiadavku náboženských slobôd pre protestantov, ešte neznamená, že ju chceli dopriať aj svojim nepriateľom – katolíkom. Svedčia o tom vystúpenia protestantov na bratislavskom sneme roku 1608 i neskoršie požiadavky na vyhnanie P. Pázmáňa a jezuitov z Uhorska. Až víťazstvo cisárskych zbraní po porážke Tököliho povstania rozhodlo o konečnej náboženskej podobe Uhorska.

Z politického hľadiska treba konštatovať, že šľachtické povstania uhorskej šľachty nakoniec skončili kompromisom s cisárskym dvorom. S istou nadsádzkou to konštatovali i autori príslušnej kapitoly v Krátkych dejinách Slovenska, že Satumarský mier roku 1711 bol pr-

126 DANGL, *Slovensko vo víre...*, ref. 31, s. 90.

127 MATULA, VOZÁR, ref. 59, 166.

128 MANNOVÁ, E. a kol.: *Krátke dejiny Slovenska*, s. 338.

vým rakúsko-uhorským vyrovnáním.¹²⁹ Treba však jednoznačne povedať, že v stavovských povstaniach šľachta bojovala iba za svoje záujmy, záujmy mestského obyvateľstva ani poddaných nezohľadňovala. Viacerí maďarskí historici označovali stavovské povstania ako boj za slobodu (szabadságharc). Bol to boj za šľachtické slobody, za nezdaniteľnosť šľachty, za udržanie poddanskej závislosti, nevedol k likvidácii feudalizmu ako systému. Obyvateľstvu Slovenska, na ktorého území sa tieto povstania väčšinou odohrávali, priniesol iba biedu, zhoršenie sociálneho postavenia, škody a ničenie.

J. BARTL: DIE STANDESAUFSTÄNDE DES UNGARISCHEN ADELS IN DEM 17. UND AM ANFANG DES 18. JAHRHUNDERTS IM KONTEXT DER SLOWAKISCHEN GESCHICHTE

Die Standesaufstände der ungarischen Adels gegen den Wiener Hof im 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts sind schon seit längerer Zeit ein Forschungsgegenstand der slowakischen, als auch der ungarischen Historiografie. Die ersten drei Aufstände (von S. Bočkaj 1604 – 1606), von G. Betlen (1619 – 1622, bzw. 1623 und 1626) und Juraj I. Rákoci (1644 – 1645) stellten sich vor allem Religionsfreiheit für Ziel, doch diese Freiheit war relativ, da sich vor allem auf die freie Bevölkerung (Adel und Stadtbürger) bezog. Nur in manchen Zeitabschnitten betraf sie auch die Hörigen, die dies sowieso real nicht ausüben konnten. Ausser dem Aufstand von František II. Rákoci stützten sich alle Aufstände auf die türkische Unterstützung, was sich am deutlichsten in dem Aufstand von Tököli (1678 – 1687) bezeugte. Die Niederlage der türkischen Armee bei Wien (1683) bedeutete auch den Anfang des Endes des Aufstandes von Tököli. František II. Rákoci basierte vorzugsweise nicht auf den Religionsfreiheiten, sondern hob das Unrecht hervor, das seiner Meinung nach die absolutistische Politik des Wiener Hofes in Ungarn verursachte. Rákoci löste seine Versprechungen nicht ein und in der letzten Phase des Aufstandes wendeten sich die Hörigen von ihm ab.

Die Basis aller ständischen Aufstände war Siebenbürgen, woher sie sich weiter in die Ost- und dann in die ganze Slowakei ausbreiteten. Sie wurden von den siebenbürgischen Fürsten geführt. Die Hegemonie war in den Händen von ungarischen und siebenbürgischen Adeligen. Obwohl an dem Aufstand auch die Hörigen und die Stadtbürger von dem sog. königlichen Ungarn, d.h. vom Gebiet der heutigen Slowakei teilnahmen, ihre Neigung zu den Aufständen war nicht eindeutig. Die Einstellung der Untertanen war nicht nur von dem Religionsbekenntnis der Bevölkerung an dem gegebenen Gebiet abhängig, sondern auch von dem Religionsbekenntnis von Gutsherren und von ihrer Einstellung zu den kämpfenden Parteien, die die Einstellung ihrer Untertanen beeinflussen konnten und auch beeinflussten. Entscheidend war auch die konkrete Kampfsituation, die vor allem auf die Stadteinwohner Einfluss ausübte und sie mal zu einer, mal zu anderer kämpfenden Seite zuzuneigen liess.

Im Vergleich zu dem Widerstand des tschechischen Adels gegen Habsburger, der alles in einer Schlacht an dem Weissen Berg im Jahre 1620 verlor, erzeugte der ungarische Adel bei der Verteidigung seiner Interessen mehr Zusammenhaltbarkeit und in den Krisen- und gespannten Situationen war er fähig persönliche, konfessionelle und andere Widersprüche zu überwinden und gemeinsam vorzugehen. Entscheidend war auch die geographische Nähe des türkischen Reiches. Die Aufständischen hatten keine Hemmungen zu kooperieren und mehrmals „spielten sie mit der türkischen Karte“.

Das Ereignis des Friedens von Satu Mare (1711) war ein Kompromiss zwischen dem ungarischen Adel und dem Wiener Hof und konservierte das Feudalwesen für fast 150 Jahre. Der ungarische Adel verstand den Freiheitskampf (szabadságharc) nur als Kampf für seine eigene Freiheiten und berücksichtigte weder die Interessen der Hörigen, noch der Städte. Die Habsburger belassen ihm freie Hand bei der Beherrschung seiner Untertanen zum Preis, dass er nicht mehr revoltieren wird.

129 Tamže, s. 155. (Stať D. P. Daniela a I. Mrvu).